

**BÖLGESELLEŞME HAREKETLERİ
BAĞLAMINDA**

21'inci YÜZYILDA TÜRKİYE

EYLÜL 1997

Bu alışma, Devlet Planlama Teşkilatının görüşlerini yansıtmaz. Sorumluluğu yazarına aittir. Yayın ve referans olarak kullanılması Devlet Planlama Teşkilatının iznini gerektirmez; internet adresi belirtilerek yayın ve referans olarak kullanılabilir. Bu e-kitap, <http://ekutup.dpt.gov.tr> adresindedir.

ÖNSÖZ

Ülkemiz, dünyada esen ekonomik liberalizm rüzgarından büyük çapta etkilenmiş, 1980'li yıllar boyunca da, bu yönde büyük adımlar atmıştır. Ancak, bu yönde atılan adımların, Türkiye'yi, liberalizasyonda arzulanan düzeye ulaştırdığı söylenemez. Yine bu dönemde Avrupa Topluluğuna tam üyelik başvurusunda bulunulmuştur. Liberalizmin yerleştirilmesi yönünde atılan adımlar kadar, Avrupa Topluluğuna üyelik başvurusu da Türkiye açısından önemli bir dönüm noktasıdır. Bu, bir anlamda Türkiye'nin bütünleşme tercihinin hangi doğrultuda olduğunu açıkça ortaya koyduğu toplumsal bir irade beyanıdır. Bununla birlikte, bu irade beyanının gerçekçiliği ve toplumun, bürokrasinin, siyasetçilerin ve bilimcilerin önemli bir kısmının bu beyana taraftar olduğu şüphelidir. Ayrıca, bu irade beyanı desteklense bile, bunun gerçek anlamı, nasıl bir Türkiye hedeflenerek bu yönde adım atıldığı konusunda toplumsal bir mutabakatın varlığı hususları tartışmalıdır. Anlaşılması kolay olmayan bu durum, hedefe doğru ilerlerken bireylerin omuzlarına büyük sorumluluklar yükleyecek, eski alışkanlık ve davranışların terk edilmesi ve sürekli öğrenme çilesini beraberinde getirecek dinamik bir süreçtir. Bu, bir anlamda, tek başına Avrupa Topluluğu üyesi olma meşgalesi de değildir. Türkiye'nin 150 yıldır sürdürdüğü çağdaşlaşma mücadelesinin bir aşamasıdır. Bu yönelim, çağdaşlaşma yolundaki devamlılık arzusunun bir tezahürü olarak da kabul edilebilir.

Türkiye'nin sosyo-politik yaşamında 1990'ların en önemli gelişmesi görsel basının devlet tekelinden kurtulmasıdır. Bu gelişme, henüz yeterince olgunlaşmamış durumdaki ekonomik liberalizmin tamamlayıcı bir unsuru olmuş ve Türk halkı tek taraflı haber alma "hürriyetinden(!)" kurtulmuştur. Bu sayededir ki, 1995 yılı boyunca, Türkiye'nin AB ile gerçekleştirdiği gümrük birliğinin yarattığı tartışmalar, Türkiye'nin gazete bile girmeyen köylerine kadar ulaşmıştır. Bugün Türkiye'de herkes, iyi veya kötü, olumlu veya olumsuz, kendisine ne sağlayacağını çok fazla bilmese de, gümrük birliği hakkında fikir sahibidir. Bu bir anlamda, Türkiye'nin geleceğe dönük tercihinin bilinmesine ve onu destekleyen veya yeren birçok görüşün ortaya çıkabilmesine katkıda bulunacaktır.

Türkiye'nin AT ile ortaklık ilişkisinin başladığı dönemden beri, bu tercihin lehinde ve aleyhinde birçok akımın ortaya çıktığı bir gerçektir. Asıl amacı, Türkiye'nin AT ile bütünleşmeye yönelik tercihinin ne ölçüde doğru olduğunu ortaya koymak olmayan bu çalışma, bölgesel bütünleşmeye gitmeyi zorlayan nedenleri araştırarak, dünyadaki mevcut bölgesel bütünleşmelerin resmini çizmek ve Türkiye'nin, ortaya çıkan bu resimdeki yerini ve alternatiflerinin olup olmadığını ortaya koymak için yapılmıştır. Başka bir deyişle, bu çalışmada, Türkiye'nin istikbali için "**nelerin mümkün olmadığı(!)**" gösterilmeye çalışılmıştır.

Özellikle, Uruguay Turu Ticaret Müzakerelerinin uzaması, ülkeleri, kendi yörelerinde ortak çözümler aramaya itmiştir. Bölgesel bütünleşmelerin tarihi çok daha eski olmakla birlikte, 1980'lerin ikinci yarısından itibaren ortaya çıkan küreselleşme fikri, bazılarınca, onun karşıtı olarak görülen bölgesel bütünleşme arzusunun da yeniden uyarmıştır. Ancak, bugün gelinen noktada, bölgeselleşmelerin, küreselleşmeyi engelleyen bir yönelim olduğu konusunda fikir birliği yoktur. Türkiye de, bu doğrultuda küreselleşmeye bir alternatif olarak değil, temelde küreselleşen bir dünyada daha güçlü bir konuma gelebilmek için, bölgesel bütünleşme çabalarını sürdürmüştür. Bu nedenle, bölgesel bütünleşme faaliyetlerine bakarken, temelde Türkiye'nin amacının daha büyük bir ticaret hacmi ve sınaî faaliyet yaratarak, halkın refahının artırılması olduğu akılda tutulmalıdır. Diğer taraftan, büyük ticarî faaliyetlerin de, ancak, büyük ticaret hacmine ulaşmış ülkelerdeki firmalarla kurulacak ilişkilerle sağlanabileceği, uzak coğrafyalardaki firmalarla ticaret yapmanın ise çok kolay olmadığı gerçeklerinin gözardı edilmemesi gerekir.

Ayrıca, bu çalışmada, Türkiye'nin bölgesel bütünleşme olgusunun dışında, dış ticaret hacmini artırma çabalarına ışık tutmak için, nelerin yapılması ve nasıl bir sınaî yapıya yönelmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu nedenle, dünya ticaretinin coğrafî ve sektörel yapısı incelenerek, bölgesel bütünleşmelerin bu yapıyı ne yönde değiştirebileceği araştırılmaya çalışılmıştır. Daha basit bir ifade ile, ihracatta ikinci yapısal dönüşümün nasıl olacağı ve bölgesel bütünleşmelerin bu dönüşüm sürecindeki rolü incelenmiştir.

Bu çalışmanın tamamını incelemeye her okuyucunun yeterince zaman ayıramayacağı düşüncesiyle, çalışmanın önüne geniş bir özet konulmuştur.

Elbette ki, öneri olarak bu çalışmada ortaya konulan görüşlere karşı görüşler sözkonusu olabilecektir. Ekonomi ilminde kesin gerçekler olmadığına bilincinde olarak, burada öne sürülen görüşlerin herkesin doğruları olamayacağını şimdiden kabul etmek gerekir. Bununla birlikte; yaz-boz şeklindeki politika arayışlarına ve tesadüfî sonuçlarına da artık Türkiye'nin tahammülünün kalmadığını vurgulamak isterim. Bu açıdan, çalışmada yapılan tespitler ve bu tespitler sonucunda oluşturulan öneriler, stratejik politikaların belirlenmesinde gerekli olan genel tartışma ortamının oluşturulmasına katkıda bulunmak amacını taşımaktadır. Diğer bir deyişle, bu çalışma doğruyu arama ve bulma yönünde atılmış bir adım olarak algılanmalıdır.

Bu çalışmadaki tespitlere okuyucunun katılımı ya da desteği bizi mutlu ederken, karşıt görüşlerin ufkumuzu geliştireceğine ve sonuçta bir uzlaşma ortamı sağlanacağına inanılmaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği ile İlişkiler Genel Müdürü **Sn. Prof. Dr. Tuğrul ARAT**'a, bu çalışmanın yapılması sırasında, çalışmanın

tamamını okuyarak yaptığı editing katkıları için ve de fikri katkıları için teşekkür etmeyi bir borç addediyorum. Ayrıca, yine Devlet Planlama Teşkilatı Müşaviri **Sn. Dr. İnci AK**'a, Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü uzmanları **Sn. Zeynep ADA EROĞLU** ve **Sn. Ercan TÜRKAN**'a, çalışmayı okuyarak yaptıkları eleştiriler ve editing katkıları için, Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü Uzmanı **Sn. Zafer Ali YAVAN** ve Yönetim Bilgi İşlem Merkezi elemanı **Sn. Müjgan ŞAN**'a da, kaynak taraması için yaptıkları katkılar için çok teşekkür ediyorum.

Hüsamettin NEBİOĞLU

**bu
çalışmayı
yapmak
benim için
bir
vicdan borcuydu.**

	<u>Sayfa</u>
KISALTMALAR	V
TABLolar DİZİNİ	VII
ÖZET	1
GİRİŞ	26
BİRİNCİ BÖLÜM	
DÜNYA TİCARETİ ve BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ	
30	
1-Dünya Ticaretindeki Gelişmeler, Küreselleşme ve Bölgesel Bütünleşmeler	30
a)Dünya Ticaretinde Yaşanan Gelişmeler	30
b)Küreselleşme ve Bütünleşme Hareketleri	36
2-Bölgesel Bütünleşme Olgusuna Genel Bakış	48
a)Bölgesel Ticari Bütünleşme Çeşitleri	48
i-Serbest Ticaret Bölgesi	48
ii-Gümrük Birliği	49
iii-Ortak Pazar	49
vi-Ekonomik Birlik	49
b)Bölgeselleşme Arzusu	50
i-Bölgeselleşmeden Beklenen Ekonomik Sonuçlar	50
ii-Ekonomik Olmayan Sonuçlar	51
iii-Uruguay Turu ile İlintili Sebepler	51
iv-Bölgesel "Güvenli Cennet"	51
v-Yurt İçi Politika Reformlarını Hızlandırma İsteği	52
vi-Domino Etkisi	52
vii-Bebek Sanayi Bölgeselleşmesi	53
c)Yükselen Bölgeselleşmenin Etkileri	54
i-Bölgesel Ticari Düzenlemelerin Statik Etkileri	54
ii-Diğer Etkiler	56
d)Bölgesel Düzenlemeler ve Çok Taraflı Ticaret Sistemi	57
e)Bölgesel Ticari Düzenlemeleri Değerlendirmenin Prensipleri	58
3-Bölgesel Bütünleşmelerde Görülen Son Gelişmeler	59
İKİNCİ BÖLÜM	
BÖLGESEL BÜTÜNLEŞMELER ve TİCARİ GELİŞMELER	67
1-Asya ve Pasifik Bölgesindeki Bütünleşme Hareketleri	67
a) Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (APEC-Forum For Asia-Pacific Economic Cooperation)	67
i.Güneydoğu Asya Milletleri Birliği Serbest Ticaret Düzenlemesi (AFTA-ASEAN Free Trade Arrangement)	71
ii.Doğu Asya Ekonomik Birliği (EAEC-East Asian Economic Caucus)	73
iii.Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA-North America Free Trade Agreement)	79
iv.Avustralya-Yeni Zelanda Yakın İktisadi İlişkiler Ticaret Anlaşması (ANZCERTA Australia - New-Zeland Closer Economic Relations Trade Agreement)	79

	<u>Sayfa</u>
b) Bangkok Anlaşması (Bangkok Agreement)	80
c) İktisadi İşbirliği İçin Güney Asya Birliği (SAARC-South Asian Association for Regional Cooperation)	82
2-Orta Doğudaki Bütünleşme Hareketleri	83
a) Arap Ortak Pazarı (ACM-Arab Common Market)	83
b) Mağrip Arap Birliği (AMU - Arab Maghreb Union)	85
c) Körfez İşbirliği Konseyi (GCC-Gulf Cooperation Council)	86
d) Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi (BSEC-Black Sea Economic Cooperation Project)	87
e) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO-Economic Cooperation Organization)	89
f) "D8" Hareketi	90
3-Batı Yarım Küresindeki Bölgesel Bütünleşme Hareketleri	92
a) Amerika Kıtası Devletleri Teşebbüsü (EAI-Enterprise for the Americas Initiative)	94
b) Latin Amerika Bütünleşme Teşkilatı [(Eski Latin Amerika Serbest Ticaret Teşkilatı) (LAIA-Latin American Integration Association-Eski LAFTA-Latin American Free Trade Association)]	96
i. And Ülkeleri Ortak Pazarı veya And Paktı (ANCOM- Andean Pact veya Andean Common Market)	99
ii. Güney Konisi Ortak Pazarı (MERCOSUR-Southern Cone Common Market)	100
c) Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM-Central American Common Market)	104
d) Karayip Topluluğu (CARICOM-Caribbean Community)	105
e) Doğu Karayip Ülkeleri Teşkilatı (OECS-Organization of East Caribbean States)	105
f) Üçler Grubu: Meksika, Venezüella ve Kolombiya (Group of 3: Colombia-Venezuela-Mexico FTA)	106
g) Batı Yarı Küresindeki Diğer Bütünleşme Hareketleri	106
4-Afrikadaki Bütünleşme Hareketleri	107
a) Afrika'nın Doğu ve Güney Bölgesi ile Hint Okyanusu'ndaki Bütünleşme Hareketleri	113
i) Doğu ve Güney Afrika Ekonomik İşbirliği (CBI-Cross-Border Initiative)	113
ii) Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA- Common Market for Eastern and Southern Africa)	114
iii) Hint Okyanusu Komisyonu (IOC-Indian Ocean Commision)	115
iv) Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC-Southern African Development Community)	115
v) Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU-Southern African Customs Union)	116
	<u>Sayfa</u>

b) Orta Afrika'daki Bütünleşme Hareketleri	116
i. Lagos Aksiyon Planı (Lagos Plan of Action)	116
ii. Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECCAS-Economic Community of Central African States)	116
iii. Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL-Communauté Economique des Pays des Grands Lacs)	117
iv. Orta Afrika Ülkeleri Gümrük Birliği (UDEAC-Union Douanière des Etats de l'Afrique Centrale)	117
c) Batı Afrika'daki Bütünleşme Hareketleri	118
i. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS-Economic Community of West African States)	118
ii. Manu Nehri Birliği (MRU-Manu River Union)	119
iii. Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO-Communauté Economique de l'Afrique de l'Ouest)	119
iv. Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (WAEMU-West African Economic and Monetary Union)	119
d) Kuzey Afrika'daki bölgesel bütünleşme hareketleri	120
5-Avrupa'daki Bölgesel Bütünleşme Hareketleri	120
a) Belçika-Hollanda-Lüksemburg Ekonomik Birliği (BENELUX-Belgium-Netherlands-Luxembourg Economic Union)	120
b) Avrupa Toplulukları-Avrupa Birliği (EU - European Union)	120
c) Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA-European Free Trade Association)	125
d) Avrupa Ekonomik Alanı (EEA-European Economic Area)	126
e) Avrupa Anlaşmaları (European Agreements: EU Association Agreements)	126
f) Avrupa Birliği-Türkiye Ortaklık Anlaşması	128
g) EFTA-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması	128
h) Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması-Visegrad Anlaşması (CEFTA-Central European Free Trade Agreement)	128
i) Bağımsız Devletler Topluluğu Ekonomik Birliği (CIS-Commonwealth of Independent States)	128
i) Çek ve Slovak Cumhuriyetleri Gümrük Birliği	129
j) Beyaz Rusya-Rusya Ekonomik Birliği	129
k) Baltık Cumhuriyetleri Serbest Ticaret Bölgesi (Baltic FTA)	129
l) Baltık Cumhuriyetleri - Finlandiya - İsveç - Norveç - İsviçre İkili Serbest Ticaret Anlaşmaları	129
m) Kazakistan-Kırgızistan-Özbekistan Gümrük Birliği	129
n) Avrupa Birliği-Baltık Cumhuriyetleri Serbest Ticaret Anlaşması	129

Sayfa

o) Avrupa Birliği-Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması	130
ö) Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri Arasında İkili Ticaret Anlaşmaları	130
p) Avrupa Birliği-Akdeniz Ülkeleri İlişkileri	131
r) Avrupa-Afrika-Karayib ve Pasifik Ülkeleri İlişkileri	131
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME SÜRECİNDE, YUNANİSTAN, İSPANYA VE PORTEKİZ ÖRNEĞİ	134
1- YUNANİSTAN	135
a) Yunanistan'ın AT ile Bütünleşmesi	135
b) Yunanistan'ın İthalatında Görülen Gelişmeler	139
c) Yunanistan'ın İhracatta Görülen Gelişmeler	147
d) Ödemeler Dengesi Gelişmeleri	152
2- İSPANYA VE PORTEKİZ	158
a) Gümrük Birliğinin Tamamlanması	158
b) Portekiz'in İthalatında Görülen Gelişmeler	160
c) Portekiz'in İhracatında Görülen Gelişmeler	167
d) Portekiz'in Ödemeler Dengesinde Görülen Gelişmeler	171
e) İspanya'nın İthalatında Görülen Gelişmeler	174
f) İspanya'nın İhracatında Görülen Gelişmeler	180
g) İspanya'nın Ödemeler Dengesinde Görülen Gelişmeler	185
3-YUNANİSTAN, İSPANYA VE PORTEKİZİN AB İLE BÜTÜNLEŞMESİNDEN ALINACAK DERSLER	190
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
BÖLGESEL BÜTÜNLEŞMELER VE TÜRKİYE	193
1- Bölgesel Bütünleşmeler ve Türkiye'nin Dış Ticareti	198
2- Bölgesel Bütünleşmelerin Türkiye'nin Dış Ticaretine Muhtemel Etkileri	207
3- Bulunduğu Bölgesel Bütünleşmeler İçinde Türkiye Tarafından Yapılması Gereken Faaliyetler ve Alınması Gereken Tedbirler	219
SONUÇ	231
KAYNAKÇA	234

KISALTMALAR:

age	: adı geçen eser
agm	: adı geçen makale
agç	: adı geçen çalışma
agr	: adı geçen rapor
agt	: adı geçen tez
Ay. fik.	: aynı fikirde
ACM	: Arab Common Market
AEC	: African Economic Community
AFTA	: ASEAN Free Trade Agreement
AMU	: Arab Maghreb Union
ANCOM	: Andean Common Market
ANZCERTA	: Australia-New Zealand Closer Economic Relation Trade Agreement
APEC	: Forum for Asia-Pacific Economic Cooperation
ASEAN	: Güney Doğu Asya Milletleri Birliği
BSEC	: Black Sea Economic Cooperation
CACM	: Central American Common Market
CARICOM	: Caribbean Community
CBI	: Cross Border Initiative
CEAO	: Communauté Economique de l'Afrique de l'Ouest
CEFTA	: Central European Free Trade Agreement
CEPGL	: Communauté Economique des Pays des Grand Lacs
CIS	: Commonwealth of Independent States
COMESA	: Common Market of Eastern and Southern Africa
CUSFTA	: Canada-US Free Trade Agreement
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
EAEC	: East Asian Economic Caucus
EAI	: Enterprise for the Americas Initiative
ECCAS	: Economic Community of Central African States
ECO	: Economic Cooperation Organization
ECOWAS	: Economic Community of West African States
EEA (AEA)	: European Economic Area (Avrupa Ekonomik Alanı)
EFTA	: European Free Trade Association
ESAC	: East and South Asian Countries
EU	: European Union
EURATOM	: European Atomic Energy Community
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GCC	: Gulf Cooperation Council
IOC	: Indian Ocean Commission
KEİB	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği
LAFTA	: Latin American Free Trade Agreement
LAIA	: Latin American Integration Association
MERCOSUR	: Southern Cone Common Market
MFN	: Most Favored Nation
MRU	: Manu River Union
NAFTA	: North American Free Trade Agreement
NIE	: Newly Industrialized Economies

OECS	: Organization of East Caribbean States
OKK	: Ortaklık Konseyi Kararı
SAARC	: South Asian Association for Regional Cooperation
SAPTA	: SAARC Preferential Trade Agreement
SACU	: Southern African Customs Union
SADC	: Southern African Development Community
UDEAC	: Union Douanière des Etats de l'Afrique Centrale
UNCTAD	: United Nation Commission for Trade and Development
WAEMU	: West African Economic and Monetary Union
WTO	: World Trade Organization
YAP	: Yenileştirilmiş Akdeniz Politikası

Tablolar ve Şekiller Dizini:

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1.1 : Dünya Ticareti (İhracat-Milyar Dolar)	30
Tablo 1.2 : Dünya İhracatının Bölgesel Dağılımı (Yüzde Paylar)	31
Tablo 1.3 : Dünya Ticareti (İthalat-Milyar Dolar)	32
Tablo 1.4 : Dünya İthalatının Bölgesel Dağılımı (Yüzde Paylar)	33
Tablo 1.5 : Dünya Mal Ticaretinin Son Yıllarda Gösterdiği Gelişmeler (1990-95)	34
Tablo 1.6 : Dünya Mal Ticaretinin Son Yıllarda Gösterdiği Reel Gelişmeler (1990-95)	34
Tablo 1.7 : Dünya Ticaretinin Bölge İçi ve Bölgeler Arası Yapısı (1995)	35
Tablo 1.8 : Bölgesel Bütünleşmeler ve Ticarî Anlaşmalar	61
Tablo 2.1 : APEC Ülkelerinin Bölge İçi İhracatı (Milyon Dolar)	67
Tablo 2.2 : APEC Ülkelerinin İhracatının Bölge İçi Dağılımı (Milyon Dolar)	68
Tablo 2.3 : APEC Ülkelerinin İhracatının Bölge İçi Dağılımı (Yüzde Paylar)	69
Şekil 2.1 : Asya ve Pasifikteki Entegrasyon Hareketleri	70
Tablo 2.4 : AFTA-ASEAN Ülkeleri Arası Ticaret (Milyon Dolar)	72
Tablo 2.5 : EAEC Ülkeleri Arası Ticaret (Milyon Dolar)	74
Tablo 2.6 : NAFTA Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	79
Tablo 2.7 : Avustralya-Yeni Zelanda Dış Ticareti (Milyon Dolar)	80
Tablo 2.8 : BANGKOK Anlaşmasına Katılan Ülkelerin Ticaretleri (Milyon Dolar)	81
Tablo 2.9 : SAARC Ülkeleri Ticaretleri (Milyon Dolar)	82
Şekil 2.2 : Orta Doğudaki Bütünleşme Hareketleri	83
Tablo 2.10 : Arap Ortak Pazarına (ACM) Dahil Ülkelerin İhracatları (Milyon Dolar)	84
Tablo 2.11 : Mağrip Ortak Pazarı (AMU) Ülkelerinin Ticareti (Milyon Dolar)	85
Tablo 2.12 : Körfez İşbirliği Konseyine (GCC) Dahil Ülkelerinin Ticareti (Milyon Dolar)	87
Tablo 2.13 : Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesine Dahil Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	88
Tablo 2.14 : Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesine Dahil Ülkelerinin İthalatı (Milyon Dolar)	88
Tablo 2.15 : ECO Üyeleri Bölge İçi 1992 Yılı Ticareti (Milyon Dolar)	89
Tablo 2.16 : D8 Grubu Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	91
Tablo 2.16a : D8 Grubu Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	92
Şekil 2.3 : Amerika Kıtasındaki Bütünleşme Hareketleri	93
Tablo 2.17 : Amerika Kıtasının İhracatının Bölgesel Dağılımı (Milyon Dolar)	94
Tablo 2.18 : Amerika Kıtasının İhracatının Bölgesel Dağılımı (Yüzde Paylar)	95
Tablo 2.19 : Amerika Kıtasının İhracatının Dünya Ticareti İçindeki Yeri (Yüzde Paylar)	95
Şekil 2.4 : LAIA İçi Bölgesel Bütünleşmeler	96
Tablo 2.20 : LAIA Üyesi Ülkeler Arası Ticaret (Milyon Dolar)	98

Sayfa

Tablo 2.21	: ANCOM Üyesi Ülkeler Arası Ticaret (Milyon Dolar)	100
Tablo 2.22	: MERCOSUR Üyesi Ülkelerin İhracatının Bölgesel Dağılımı (Milyon Dolar)	101
Tablo 2.23	: MERCOSUR Üyesi Ülkelerin İthalatının Bölgesel Dağılımı (Milyon Dolar)	102
Tablo 2.24	: Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM) Üyesi Ülkelerin İhracatının Bölgesel Dağılımı (Milyon Dolar)	104
Tablo 2.25	: Karayip Topluluğu (CARICOM) Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	105
Tablo 2.26	: Doğu Karayip Ülkeleri Teşkilatı (OECS) Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	105
Tablo 2.27	: Üçler Grubu'nun İhracatının Dağılımı (Milyon Dolar)	106
Şekil 2.5a	: Doğu, Güney ve Orta Afrika'daki Bütünleşmeler	107
Şekil 2.5b	: Batı Afrika'daki Bütünleşmeler	108
Tablo 2.28	: Afrika'nın ve Ortadoğu Ülkelerinin İhracatı (Milyar Dolar)	109
Tablo 2.29	: Afrika'nın ve Ortadoğu Ülkelerinin İthalatı (Milyar Dolar)	109
Tablo 2.30	: Afrika Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	110
Tablo 2.31	: Afrika Ülkelerinin İthalatı (Milyon Dolar)	111
Tablo 2.32	: Afrika'nın Nüfusu (Milyon Kişi)	112
Tablo 2.33	: Doğu ve Güney Afrika (CBI) Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	113
Tablo 2.34	: Doğu ve Güney Afrika (CBI) Ülkelerinin İthalatı (Milyon Dolar)	114
Tablo 2.35	: Başlıca CBI Üyelerinin 1992 Yılı Ticareti (Ülkelerin partner ülke ile olan İhracat ve İthalatının toplam ihracat ve ithalatına oranı)	115
Tablo 2.36	: Orta Afrika (ECCAS) Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	117
Tablo 2.37	: Orta Afrika (ACCAS) Ülkelerinin İthalatı (Milyon Dolar)	117
Tablo 2.38	: Batı Afrika (ECOWAS) Ülkelerinin İhracatı (Milyon Dolar)	118
Tablo 2.39	: Batı Afrika (ECOWAS) Ülkelerinin İthalatı (Milyon Dolar)	119
Tablo 2.40	: AT(12)'nin Dış Ticaretinin Dünya Ticareti İçindeki Yeri	121
Tablo 2.41	: AT(12)'nin İç ve Dış Ticareti	121
Tablo 2.42	: AT(15)'in Dış Ticaretinin Dünya Ticareti İçindeki Yeri	122
Tablo 2.43	: AT(15)'in İç ve Dış Ticareti	123
Tablo 3.1	: Yunanistan'ın Gümrük Vergilerinin ve Gümrük Vergisine Eş Etkili Vergilerin İndirim Takvimi	138
Tablo 3.2	: Yunanistan'ın OGT Uyum Takvimi	138
Tablo 3.3	: Yunanistan'ın Dış Ticareti	139
Tablo 3.4	: Yunanistan'ın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	140
Tablo 3.5	: Yunanistan'ın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	140
Tablo 3.6	: Yunanistan'ın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	141
Tablo 3.7	: Yunanistan'ın İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	142
Tablo 3.8	: Yunanistan'ın İthalatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Milyon Dolar)	143
		<u>Sayfa</u>

Tablo 3.9	: Yunanistan'ın İthalatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Yüzde Paylar)	143
Tablo 3.10	: Yunanistan'ın İthalatının AT ve AT Dışı Ülkeler İtibariyle Gelişimi (Milyon ECU)	145
Tablo 3.11	: Yunanistan'ın İthalatının AT ve AT Dışı Ülkeler İtibariyle Gelişimi (Yüzde Paylar)	145
Tablo 3.12	: Yunanistan'ın İthalatının Yapısı (Yüzde Dağılım)	146
Tablo 3.13	: Yunanistan'ın İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	147
Tablo 3.14	: Yunanistan'ın İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	147
Tablo 3.15	: Yunanistan'ın İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	148
Tablo 3.16	: Yunanistan'ın İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	149
Tablo 3.17	: Ana SITC Grupları İtibariyle Yunanistan'ın İhracatı (Milyon Dolar)	150
Tablo 3.18	: Ana SITC Grupları İtibariyle Yunanistan'ın İhracatı (Yüzde Paylar)	150
Tablo 3.19	: Yunanistan'ın Dış Ticaretinin AT ve AT Dışı Dağılımı (Milyon Dolar)	152
Tablo 3.20	: Yunanistan'ın Ödemeler Dengesi (Milyon Dolar)	155
Tablo 3.21	: Portekiz'in Gümrük Vergilerini İndirim Takvimi	158
Tablo 3.22	: İspanya'nın Gümrük Vergilerini İndirim Takvimi	158
Tablo 3.23	: Portekiz'in Bazı İstisnalarla OGT'ye Uyum Takvimi	158
Tablo 3.24	: İspanya'nın OGT'ye Uyum Takvimi	158
Tablo 3.25	: Portekiz'in Dış Ticareti	160
Tablo 3.26	: Portekiz'in İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	161
Tablo 3.27	: Portekiz'in İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	161
Tablo 3.28	: Portekiz'in İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	162
Tablo 3.29	: Portekiz'in İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	163
Tablo 3.30	: Portekiz'in İthalatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Milyon Dolar)	163
Tablo 3.31	: Portekiz'in İthalatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Yüzde Paylar)	164
Tablo 3.32	: Portekiz'in İthalatının AT ve AT Dışı Ülkeler İtibariyle Gelişimi (Milyon ECU)	164
Tablo 3.33	: Portekiz'in İthalatının AT ve AT Dışı Ülkeler İtibariyle Gelişimi (Yüzde Paylar)	165
Tablo 3.34	: Portekiz'in İthalatının Yapısı (Yüzde Dağılım)	166
Tablo 3.35	: Portekiz'in İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	167
Tablo 3.36	: Portekiz'in İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	167
Tablo 3.37	: Portekiz'in İhracatının Ükelere Göre Dağılımı	<u>Sayfa</u>

	(Milyon Dolar)	168
Tablo 3.38	: Portekiz'in İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	169
Tablo 3.39	: Portekiz'in İhracatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Milyon Dolar)	170
Tablo 3.40	: Portekiz'in İhracatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Yüzde Paylar)	171
Tablo 3.41	: Portekiz'in Dış Ticaretinin AT ve AT Dışı Dağılımı (Milyon Dolar)	171
Tablo 3.42	: Portekiz'in Ödemeler Dengesi (Milyon Dolar)	173
Tablo 3.43	: İspanya'nın Dış Ticareti	175
Tablo 3.44	: İspanya'nın İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	175
Tablo 3.45	: İspanya'nın İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	176
Tablo 3.46	: İspanya'nın İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	176
Tablo 3.47	: İspanya'nın İthalatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	177
Tablo 3.48	: İspanya'nın İthalatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Milyon Dolar)	178
Tablo 3.49	: İspanya'nın İthalatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Yüzde Paylar)	178
Tablo 3.50	: İspanya'nın İthalatının AT ve AT Dışı Ülkeler İtibariyle Gelişimi (Milyon ECU)	179
Tablo 3.51	: İspanya'nın İthalatının AT ve AT Dışı Ülkeler İtibariyle Gelişimi (Yüzde Paylar)	179
Tablo 3.52	: İspanya'nın İthalatının Yapısı (Yüzde Dağılım)	180
Tablo 3.53	: İspanya'nın İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	180
Tablo 3.54	: İspanya'nın İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	181
Tablo 3.55	: İspanya'nın İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Milyon Dolar)	181
Tablo 3.56	: İspanya'nın İhracatının Ükelere Göre Dağılımı (Yüzde Paylar)	182
Tablo 3.57	: İspanya'nın İhracatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Milyon Dolar)	183
Tablo 3.58	: İspanya'nın İhracatının Ana SITC Grupları İtibariyle Yapısı (Yüzde Paylar)	183
Tablo 3.59	: İspanya'nın Dış Ticaretinin AT ve AT Dışı Dağılımı (Milyon Dolar)	184
Tablo 3.60	: İspanya'nın Ödemeler Dengesi (Milyon Dolar)	186
Tablo 4.1	: Türkiye'nin İthalatının Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (Milyon Dolar)	196
		<u>Sayfa</u>
Tablo 4.2	: Türkiye'nin İthalatının Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (Yüzde Paylar)	197

Tablo 4.3	: Türkiye'nin Kuzey Afrika'dan İthalatının Yapısı (Milyon Dolar)	199
Tablo 4.4	: Tunus, Fas ve Mısır'ın İhracatının yapısı (Milyon Dolar)	200
Tablo 4.5	: Türkiye'nin Ortadoğu'dan İthalatının Yapısı (Milyon Dolar)	201
Tablo 4.6	: Türkiye'nin Ortadoğu ve Kuzey Afrika'dan İthalatının Yapısı (Milyon Dolar)	201
Tablo 4.7	: Türkiye'nin İhracatının Ülkeler İtibariyle Dağılımı (Bin Dolar)	203
Tablo 4.8	: Türkiye'nin İhracatının Ülkeler İtibariyle Dağılımı (Yüzde Paylar)	204
Tablo 4.9	: Diğer EAEC Ülkelerine İhracatımız (Milyon Dolar)	205
Tablo 4.10	: Türkiye'nin ASEAN Ülkelerine İhracatı (Milyon Dolar)	206
Tablo 4.11	: Türkiye'nin Amerika Kıtasındaki Başlıca Ükelere İhracatının Yapısı	206
Tablo 4.12	: Ortadoğu ve Kuzey Afrika'ya İhracatımız (Milyon Dolar)	206
Şekil 4.1	: Türkiye'nin Bölgesel Bütünleşmeler İçindeki Yeri	207
Tablo 4.13	: Türkiye'nin Dış Ticaret Gelişmeleri	208
Tablo 4.14	: İhracatın Toplulaştırılmış ISIC Sektörleri İtibariyle Dağılımı (Milyon Dolar)	215
Tablo 4.15	: İhracatın Toplulaştırılmış ISIC Sektörleri İtibariyle Dağılımı (Milyon Dolar)	215
Tablo 4.16	: İhracatın Üretimin Teknolojik Özelliğine Göre Sınıflandırılması (Milyon Dolar)	216
Tablo 4.17	: İmalat Sanayii İhracatının Üretimin Teknolojik Özelliğine Göre Sınıflandırılması (Milyon Dolar)	216
Tablo 4.18	: Dünya Mal Ticaretinin Yapısı (Milyon Dolar)	217
Tablo 4.19	: Dünya Mal Ticaretinin Yapısı (Yüzde Paylar)	218

ÖZET

BİRİNCİ BÖLÜM : DÜNYA TİCARETİ VE BÜTÜNLEŞME HAREKETLERİ

Dünya ticaret hacmi, İkinci Dünya Savaşından sonra, 1980'li yılların ilk yarısında, ilk kez daralmıştır. 1984 yılından itibaren yeniden canlanmaya başlayan ticaret hacmi, 1995 yılında 1980 yılındaki seviyesinin yaklaşık 2,5 katına ulaşmıştır. Son yirmi yıllık dönemde, sanayileşmiş pazar ekonomileri, dünya mal ticaretindeki hâkim rollerini sürdürürken, Japonya'nın dünya ihracatı içindeki payı, Batı Avrupa ve ABD'nin aleyhine, belirgin bir şekilde artış göstermiştir.

Yine bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Meksika'nın oluşturduğu NAFTA'nın dünya ihracatı içindeki payında ciddi bir değişme görülmezken, Doğu ve Güneydoğu Asya ülkelerinin payının sürekli sayılabilecek bir artış içinde olduğu görülmüştür. Son yıllarda dünya mal ticaretindeki en dinamik gelişmelerin, 6 Doğu Asya Ülkesinin dış ticaretinde yaşandığı görülmektedir.

1971-82 döneminde dünya ticaretini, bölgesel düzenlemelere katılan ülkelerin sayısında meydana gelen artış ve petrol ihracatçısı ülkelere yapılan büyük çaptaki gelir transferi yönlendirmiştir.

Batı Avrupa'daki bölge içi ticarî ilişkilerin güçlenmesi, sanayi içi ticaretin sürekli bir şekilde artışı ile meydana gelmiştir. AT ülkelerinde sanayi içi ticaret oranı, dünyanın diğer yörelerinde olandan daha yüksektir. Diğer taraftan ara malı ticaretinin Batı Avrupa ülkelerinde karşılıklı olarak artması, güçlü Batı Avrupa pazarındaki sanayi artan bölge içi bağımlılığını göstermektedir.

Mal ve finans piyasaları, günümüzde ülkelerin sınırlarını aşır dünyayı ekonomik yönden kaçınılmaz biçimde bütünleşmeye doğru götürerek, ülke yöneticilerini, diğer ülkelerin karar vericilerinden bağımsız olarak karar alamaz bir duruma getirmiştir. Küreselleşme, ülke düzeyinde uygulanan içe dönük politikaların etkinliğini azaltmış, hattâ karar vericileri radikal kararlar alamaz hale getirmiştir.

Gelişen bu küreselleşme eğiliminin paralelinde, dünyanın çeşitli yörelerinde çok sayıda bölgesel bütünleşme hareketi ortaya çıkmaya başlamıştır. Ayrıca, bölgesel bütünleşmeler, bir üst aşamada, daha gevşek ilişkilerle de olsa, diğer bölgesel birliklerle bir üst bütünleşme hareketi içine girmeye çalışmaktadır.

Bölgesel bütünleşme hareketlerinin, birlik içi ticareti daha hızlı artırdığı, bütün örneklerde olmasa da doğrudur; ancak, bölgeselleşmenin çok taraflı ticaret sistemini desteklediğini savunan ve yeren birçok görüşe rağmen, bölgesel ticarî blokların ayırıcı olmayan ticarî sistemi destekleyen mi, yoksa, onu sarsan bir bloklaşma mı olduğu, büyük çapta, bölgesel bütünleşme anlaşmasının nasıl dizayn edildiğine ve anlaşmaya katılımın serbest olup olmadığına, WTO (DTÖ-Dünya Ticaret Örgütü) kurallarına uyup uymadığına ve belli ölçüde de MFN liberasyonu içerip içermediğine bağlıdır.

Geleneksel dış ticaret teorisine göre, kaynakların en iyi kullanımını sağladığı için, dünya ölçeğinde serbest ticaret dünya refahı açısından birinci en iyi durumdur. İkinci en iyi, her ülkenin diğerine MFN kuralını uyguladığı durumdur. Bununla birlikte, GATT'ın 24-a maddesi, katılımcı ülkelerin kendi aralarında serbest ticaret alanları oluşturabilmelerine izin vermiştir. Bu doğrultuda gümrük birliği, eğer serbest ticarete ulaşılamıyorsa, en iyi ikinci çözümdür.

Herhangi bir tercihli ticaret anlaşması veya serbest ticaret alanı oluşturmadan da, ülkeler, uzak ülkelerden ziyade, taşıma maliyetleri nedeniyle daha çok kendi komşuları ile ticaret yapmaktadır. Yapılan bölgesel düzenlemelerin ortaya çıkardığı sonuçların dışında, bölgelerin ekonomik gelişmişlik düzeyi ile paralel olarak, dünya ticaretinin yapısında bir bölgeselliğin varlığı aşikardır. Öyle ki, bölge içi ihracatın payı Batı Avrupa'da yüzde 69, Asya'da yüzde 51, Kuzey Amerika'da yüzde 36, Latin Amerika'da yüzde 21, Orta ve Doğu Avrupa'da yüzde 19, Afrika'da yüzde 10, Orta Doğu'da yüzde 8'dir. Batı Avrupa ve Asya'da ticaret yönelimli birçok ülke bulunması, bu bölgelerin bölge içi ticaret oranının yüksek olmasını kolaylaştıran bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, serbest ticaret anlaşmalarının sadece dünyanın aynı bölgesinde yer alan veya aynı alt bölgede yer alan komşu ülkeler arasında kurulabilmesi savunulmakta ve genellikle de öyle olmaktadır.

Dünya nüfusunun hızla artması ve yıkıcı boyutta küresel çevre problemleri, ülkelerin ortak hareket etmelerini ve ortak politikalar geliştirmelerini ve işbirliğini zorlamaktadır. Ayrıca, fabrika, ofis ve ev otomasyonu ve yeni biyolojik maddelerin simülasyonu alanlarında ortaya çıkan yeni teknolojiler, sınır tanımadan, ülkeler arasında ortaklaşa yeni iş alanları yaratmaktadır. Bunların dışında, tek bir ülkenin kendi başına üstesinden gelemeyeceği problemler ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, ülkeler, pazar ekonomisi ve serbest ticaretin önemini ve değerini giderek daha geniş çapta anlamaktadır. Bu nedenle, küresel bir dünya ekonomisi doğrultusundaki akımların giderek kuvvetleneceği akla yatkın gelmektedir.

Dünya ekonomik büyümesinin yavaşlaması, bazı sanayileşmiş ülkelerde küreselleşme doğrultusundaki siyasî kararlılığın azalması, başlıca büyük ekonomiler arasında yaşanan ticaret dengesizliği ve artan bölgeselleşme eğilimleri, küreselleşmeyi yavaşlatacak olan faktörler olarak ifade edilebilir.

Dünya ekonomisinde belli bir ağırlığa sahip ülkeler, makro ekonomik politikaların uyumlaştırılmasının yanında, mikro ekonomik politikaların da uyumlaştırılması yoluna giderken, bu ülkeler orijinli birçok firma, sınır aşan iş ittifaklarına gitmektedir. Bu da, serbest ticaret, politika koordinasyonu ve pazar koşullarının uyumlaştırılmasını; bu amaca yönelik olarak da, Dünya ekonomisinin bütünleştirilmesi için Japon stili ekonominin (Hükümet-Müteşebbis-Bürokrat işbirliğinin, dünya bütünleşmesi aleyhine yaptığı sonuç amaçlı işbirliği) düzeltilmesini gerektirmektedir. Uruguay Turu müzakerelerinin sonuçlanmış olması, dünya ticaretinin serbestleştirilmesini daha da hızlandıracaktır. Ayrıca, sermaye transferleri, hizmet ve teknoloji ticareti de, daha liberal hale gelmiştir. Bunların dünya ekonomik yaşamına büyük çapta

yansıyabilmesi, sonuç amaçlı ticaret ve korumacı sanayi politikalarının, karşılıklı siyasî güven çerçevesinde, uygulamadan kaldırılmasını zorunlu kılmaktadır.

Pazar koşullarının iyileştirilmesi, gayri âdil ticaretin önlenmesi ve tekellerin kaldırılmasını, fikrî mülkiyet haklarının küresel boyutta korunarak yaratıcılığın fikrî boyutunun da teşvikini, ayrıca, teknik özelliklerin standartlaştırılmasını ve yüksek teknoloji alanındaki ittifakların ve sistematizmin teşvik edilmesi ile, dünyanın bütün yörelerinin bilgi ve iletişim ağları ile birbirine bağlanmasını içine almaktadır.

Asya'daki ülkeler, politika uygulamaları konusundaki önceliği, ithalat karşıtı politikalardan çok, kendi iktisadî kalkınmalarını realize etmek için, ihracat artırıcı politikalara yoğunlaşma konusuna verirken, kalkınmakta olan birçok ülkede sanayileşme, çok uzun süredir, ekonomik kalkınmanın vazgeçilmez bir aşaması olarak, ihracat fikrinden tamamen ayrı olarak ele alınmıştır. Bunun sonucunda, gelişmekte olan ülkelerde yüksek oranlı olarak ortaya çıkan ithal korumaları, firmaları, uluslararası rekabetten izole ederek, sınırlı büyüklükteki iç pazara dönük üretim yapmaya teşvik eder hâle getirmiştir. Böylece, bu ülkelerde yerleşik birçok firma, büyük bir olasılıkla ülkenin mukayeseli üstünlüğü olmayan birçok sektörde ve küçük ölçekli olarak faaliyet göstermeye başlamıştır. İktisaden kalkınmış ülkelerde firmalar üretimlerini, büyük çapta rekabete açık olarak yapmaktadırlar. Diğer taraftan, sanayileşmiş ülkeler arasında sermaye hareketliliği ve firma içi ve sektör içi ticaret oldukça yüksektir. Sanayileşmiş ülkelerde firmalar, mühendislik ve bilim yoğun sanayi dallarındaki üretim faaliyetlerine geçişi, büyük çapta sağlamıştır. Bu süreç, araştırma ve geliştirme harcamalarının mühendislik ve bilgi yoğun sanayilerde yoğunlaşmasına yol açmaktadır. Böylece, bilgi transferi veya parça veya komponent ticareti vb. şeklinde de olsa, firmalar arası işbirliği ve daha ileri noktada firma içi ticareti yoğunlaştırmaktadır. Dolayısıyla, bugün, ülkeler, mukayeseli üstünlüğe sahip oldukları malları üretme uğraş ve düşüncesinden uzaklaşmakta, firmalar ise, her yerde rekabet edebilecekleri ve gerekirse işbirliği yaparak pazarı paylaşabilecekleri ve hattâ pazarda tek mal gibi görülen malların üretimini sayısal olarak veya komponent olarak paylaşarak, üretimde ihtisaslaşmaya yönelmektedir.

Bölgesel bütünleşme hareketlerinin yaşandığı yaklaşık geçmiş, yaklaşık 40 yıllık dönem, tarım ürünleri ve maden ihraç eden ülkeler arasında kurulan bütünleşmelerin fazla başarılı olamadığını ortaya koymuştur. Bu tür ülkelerin ihraç ürünleri, birbirinin rakibi durumundadır ve kendi ülkeleri yerine, diğer ülke pazarlarında rekabet etmektedir. Gelişmekte olan ülkeler, çok az çeşitlilikte bir ihracat yapısına sahiptir. Yani, fiilen gerçekleşen ithalatları ile ihracatları yapı itibarıyla birbirine benzememektedir.

Sanayileşmiş ülkelerde ise, iç pazar, tarım ürünleri pazarı dışında, gümrük duvarları ile kapatılmamıştır. Buradaki hâkim uygulama biçimi, devletler arası ilişkilerin değil, firmalar arası ilişkilerin ön plâna çıkmasıdır. Sanayileşmiş ülkelerin ithalatı ile ihracatı büyük çapta birbirine benzemekte, yani, ülkelerin ihraç malları, ithal malları ile büyük çapta rekabet etmektedir. Günümüzde ülkelerin ihtisaslaşması fikrinin, ileri seviyeye ulaşmış bütünleşme

hareketleri içinde artık önemini yitirdiği, firmaların -sektörlerin değil-, hatta firmanın alt dallarının ihtisaslaşmalarının çok daha önemli hale geldiği ileri sürülebilir. İleri düzeydeki bütünleşmelerin temel amacının, koruma değil, pazarda rekabetin tam tesisi ve birlik dışına karşı da, haksız rekabetten korunma olduğu, bu nedenle de, gelişmiş ülkeler tarafından gerçekleştirilen bölgesel veya kısmî bütünleşmelerin, küreselleşme fikrine esastan ters düşmediği söylenebilir.

İkinci Dünya savaşından beri, özellikle Avrupa'daki birçok kalkınmış ülke, GATT çerçevesinde sürdürülen bir seri ticaret müzakeresine aktif olarak katılıp, ticarî liberalleşmeyi sağlayan birçok anlaşmayı imzalarken, aralarındaki ticarî politikaları da uyumlaştırmaya başlamıştır. Kalkınmakta olan ülkelerin ise, yakın geçmişe kadar çok taraflı ticaret müzakerelerinin dışında durdukları için, hem sanayileşmiş ülkelerle, hem de kendi aralarındaki ticaret politikası farklılıkları derinleşmeye başlamıştır. 1973'deki petrol krizi ve 1980'lerin başındaki borç krizi ile karşı karşıya kalan birçok liberal ülke, bu krizlere reaksiyon olarak dış ticaret ve ödemeler sistemini kısıtlamıştır.

Ödemeler dengesi zorlukları nedeniyle başvurulmuş kısıtlamaların yararı, günümüzde, çok önemli iki sebepten ötürü asgari düzeye inmiştir. Birincisi, oynak döviz kurları ve sermaye mobilitesi nedeniyle, ticarî kısıtlamaların etkili bir şekilde uygulanması mümkün olamamakta ve hatta ters sonuçlar bile ortaya çıkabilmektedir. İkinci olarak, makro ekonomik politikaların ve de özellikle ödemeler dengesi zorlukları ile ilgili olarak, döviz kuru politikasının önemi konusunda artan bir bilinçlenme vardır.

Bütün bu gelişmelere rağmen, gelişmiş ülkelerde tarım ürünlerindeki aşırı korumacılığa ilave olarak, sanayi ürünlerinde de hâlâ korumacılık eğilimlerinin varlığı aşikârdır. Yani, iki eğilim birlikte yaşamaktadır.

Ölçek ekonomisinin yarattığı imkanlardan yararlanıp, bölgesel bazda ihtisaslaşma yoluyla, eylem içinde öğrenerek, bölgesel pazarı genişletip, sermayeyi cezbederek, geleceğe dönük hızlı ekonomik gelişme arzusu, hem gelişmekte olan ülkelerde, hem de sanayileşmiş ülkelerde, bölgeselleşmenin temel ekonomik motivasyonunu oluşturmaktadır.

Bölgesel göçlerin önlenmesi ve bölgesel güvenliğin sağlanması gibi dış politika güdüleri de bölgesel bütünleşmelerin ekonomik olmayan önemli nedenleridir.

Bölgeselleşme, Uruguay Turu görüşmelerinin yavaşladığı zamanlarda çok taraflı ticarî serbestleşmenin alternatifi gibi görülmüş, bazen de, uluslararası ticaret müzakerelerinde üyelerin müzakere pozisyonunu güçlendirmek için kullanılan bir araç olarak ortaya çıkmıştır.

Geleceğe dönük olarak, pazara giriş risklerini önceden ortadan kaldırmak amacıyla, daha ziyade küçük ülkeler tarafından büyük ülkelerle yapılan ticarî anlaşmaların arkasındaki amaç, bölgesel "güvenli bir cennette" yaşama olarak düşünülmektedir.

Bölgesel bütünleşme eğilimleri, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, iç politika reformlarını gerçekleştirme arzusunu güçlendirmek, ticareti tek taraflı olarak liberalleştirmek ve belli bir makro ekonomik istikrar politikasını sürdürmek fikri ile birlikte de, ayrıca, hayat bulmaktadır.

Bölgesel ticarî bir düzenlemeye yeni üyelerin katılımı sürecinde, üye olmayan diğer ülkeler aleyhine meydana gelecek ticarî sapma, düzenlemeye katılımın, "domino etkisi" de denilen, ikinci raundunu oluşturmaktadır.

Bölgeselleşmeyi destekleyen görüşler, bazen, bölgesel "bebek endüstri" savına da dayandırılmaktadır.

Dünya ticaret hacmini ve dolayısıyla refahını artıracak olan, ticarî liberalizm, geniş bir ifade ile, politikacı ve bürokratların, kendi koydukları kuralları uyguladığı ve bir girişimde bulunmak için izne dayanan sistem değil, olsa olsa, kurallara uyulup uyulmadığının çok iyi denetlendiği bir sistem olarak ifade edilebilir ve sistem izinle değil, denetimle çalışmaktadır. Halbuki, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, liberalizm, siyasî ve bürokratik otoritenin yetkisi ve anlayışı çerçevesinde işletilmektedir.

Bölgesel bütünleşmelere gelişmekte olan ülkelerin karar vericileri açısından bakıldığında, gelişmekte olan ülkeler arasındaki bütünleşme doğrultusunda doğru tercihlerin ve işbirliklerinin yanlış nedenlerle yapıldığı son yirmi yıllık deneyimlerden anlaşılmıştır. Yine bu deneyimlerden anlaşılmıştır ki, kalkınmakta olan ülkelerin politika yapıcıları, kendilerinin de içinde bulunduğu bölgesel ekonomik organizasyonların spesifik programları çerçevesinde işbirliği yapmayı veya yapmamayı, kendi kısa dönemli menfaatleri açısından değerlendirmekte ve genellikle de, kısa dönemli milli ve kişisel kayıplardan korkmaktadırlar. Halbuki bölgesel bazda etkili politik liderlik, bu tür organizasyonların başarısı ve kural koyup onları uygulamakla değil, ancak evrenselleşmiş kurallara uyma sadakati ile mümkün olacaktır.

Serbest ticaret, gümrük birliği ve bölgesel bütünleşme teorileri, bu tür menfaatlerin; pazarın büyümesi, ticarî engellerin ve tarifelerin azaltılması, üretimde ihtisaslaşma, ölçek ekonomileri ve bölgesel altyapının rasyonelleşmesi ve genişletilmesi ile uzun dönemli olarak ortaya çıkacağını ortaya koymuştur. Bunun ötesinde, kalkınmakta olan ülkeler arasında yapılan işbirliklerinin ortaya çıkardığı yararların eşit olarak paylaşılabilmesi de ayrı bir problem olarak ortaya çıkmaktadır.

Kalkınmakta olan 38 ülkede küreselleşme ve bölgesel liberalleşmenin aleyhine olarak artan koruma seviyesinin, en fakir nüfus grubunun gelir payının daha da azalmasına neden olduğu görülmüştür. Bölgesel bütünleşmelerin ticaret yaratıcı etkisi, eğer ticaret saptırıcı etkisinden fazla ise, bölgesel hasılayı artırmaktadır.

Bölgesel ticarî düzenlemelerin, bölge dışına karşı oluşturduğu koruma engelleri düşük seviyeli ise, ticaret saptırıcı etki en az seviyede olmakta, buna mukabil, bölgesel bütünleşmeye gitmeden önce birbirlerinin önemli ticarî partneri durumunda olan ve nispeten açık ticarî rejimlere sahip bulunan ülkeler

arasındaki bütünleşmelerde, ticaret saptırıcı yoğun baskıların yerini, ticaret yaratıcı fırsatların yaratılması yönündeki baskılar almaktadır.

Bölgeselleşme sonucunda artan refah, bölge dışı mallara talebi azaltmıyorsa, yani bölgesel düzenlemeyi takiben bölge dışı ülkelerden yapılan ithalat azalmamışsa, bu, gerek bölgenin, gerek bölge dışı ülkelerin refahını artırdığı için olumsuz bir yönelim olarak kabul edilmemektedir.

Özet olarak, bölgesel bütünleşmenin sağlayacağı refahı; bir bölgesel birliğe katılan ülke sayısının fazla olması, ülkelerin büyüklük özelliği taşıması, birbirlerini tamamlayan ülke olmasından çok, bu ülkelerin birbirleri ile rekabet eder durumda olmaları, üyelerin coğrafî yakınlığı, birlik öncesinde üyeler arasındaki ticaretin ve ekonomik ilişkilerin büyüklüğü, birlik dışına karşı engellerin azlığı, üyelik öncesinde üye ülkeler arasında ticarî engellerin fazlalığı gibi etkenler artırmaktadır.

Bölgesel büyümeyi teşvik eden bir bütünleşme, ticareti hem bölge içinde, hem de bölge dışına doğru büyütür, ticaret saptırıcı etkinin zararlarını telafi edebilir. Bununla birlikte, birlik dışında kalanlar için, artan yatırım imkanlarının bölge içine yönelmesinden kaynaklanan bir risk mevcuttur.

Gümrük birliklerinin dinamik etkileri, artan rekabet, ölçek ekonomisi, yatırımların uyarılması ve kaynakların daha iyi kullanımından kaynaklanmaktadır.

Bölgesel bütünleşme sayesinde oluşan bölge içi rekabet, bölge dışı firmalar için çok sayıda antidamping başvurusunun ortaya çıkmasına sebep olarak, diğer tedbirlerin yarattığından daha büyük boyutlarda bir ticaret sapmasını ortaya çıkarmaktadır.

Ticarî blok, ticaret hadlerinin kötüleşmesi pahasına, pazar güçlerini genişleterek ortaya çıkarmak için, ortak gümrük tarifelerini yükseltiyorsa, bu, çok taraflılığın amaçlarına ters düşecektir.

Bölgesel ticarî düzenlemelere katılımın serbest olması, menşe kuralları uygulamasının saydamlığı ve birleşmenin derinliği, birleşmenin, hizmetlerin, yatırımların ve üretim faktörlerinin serbest dolaşımını ve bazı düzenleyici kuralların uyumlaştırılmasını da içermesi, onun küreselleşmeye katkısını belirleyen tarafını oluşturacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM: BÖLGESEL BÜTÜNLEŞMELER VE TİCARİ GELİŞMELER

1-Asya ve Pasifikteki Bütünleşmeler

Asya ve Pasifikteki Bütünleşmeler üç grupta incelenebilir; Bangkok Anlaşması (Bangkok Agreement), İktisadi İşbirliği İçin Güney Asya Birliği (SAARC-South Asian Association for Regional Cooperation) ve Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Forumu (APEC-Forum For Asia-Pacific Economic Cooperation). APEC'e dahil ülkeler ise dört ayrı bölgesel birleşme içindedir; Güneydoğu Asya Milletleri Örgütü Serbest Ticaret Düzenlemesi (AFTA-ASEAN

Free Trade Arrangement), Doğu Asya Ekonomik Birliği (EAEC-East Asian Economic Caucus), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA-North America Free Trade Agreement) ve Avustralya-Yeni Zelanda Yakın İktisadi İlişkiler Ticaret Anlaşması (ANZCERTA Australia - New-Zealand Closer Economic Relations Trade Agreement).

2- Orta Doğudaki Bütünleşme Hareketleri

Arap Ortak Pazarı (ACM-Arab Common Market), Mağrip Arap Birliği (AMU - Arab Maghreb Union), Körfez İşbirliği Konseyi (GCC-Gulf Cooperation Council), Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi (BSEC-Black Sea Economic Cooperation Project), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO-Economic Cooperation Organization), D8 Grubu.

3-Batı Yarım Küresindeki Bölgesel Bütünleşme Hareketleri

Batı Yarım Küresindeki Bölgesel Bütünleşme Hareketleri başlıca altı ana grup altında incelenebilir; Amerika Kıtası Devletleri Teşebbüsü (EAI-Enterprise for the Americas Initiative), Latin Amerika Bütünleşme Birliği [(Eski Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği) (LAIA-Latin American Integration Association-Eski LAFTA-Latin American Free Trade Association)], *[And Ülkeleri Ortak Pazarı veya And Paktı (ANCOM-Andean Pact veya Andean Common Market), Güney Konisi Ortak Pazarı (MERCOSUR-Southern Cone Common Market)],* Orta Amerika Ortak Pazarı (CACM-Central American Common Market), Karayip Topluluğu (CARICOM-Caribbean Community), Doğu Karayip Ülkeleri Teşkilatı (OECS-Organization of East Caribbean States), Üçler Grubu:Meksika, Venezüella ve Kolombiya (Group of 3: Colombia-Venezuela-Mexico FTA).

4- Afrika'daki Bütünleşme Hareketleri

Afrika'daki bütünleşme hareketleri üç ana grupta incelenebilir: Afrika'nın Doğu ve Güney Bölgesi ile Hint Okyanusu'ndaki Bütünleşme Hareketleri, *[Doğu ve Güney Afrika Ekonomik İşbirliği (CBI-Cross-Border Initiative) Doğu ve Güney Afrika Ortak Pazarı (COMESA-Common Market for Eastern and Southern Africa), Hint Okyanusu Komisyonu (IOC-Indian Ocean Commission), Güney Afrika Kalkınma Topluluğu (SADC - Southern African Development Community), Güney Afrika Gümrük Birliği (SACU-Southern African Customs Union)],* Orta Afrika'daki Bütünleşme Hareketleri *[Lagos Aksiyon Planı (Lagos Plan of Action), Orta Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECCAS-Economic Community of Central African States), Büyük Göller Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (CEPGL- Communauté Economique des Pays des Grands Lacs), Orta Afrika Ülkeleri Gümrük Birliği (UDEAC-Union Douanière des Etats de l'Afrique Centrale)]* ve Batı Afrika'daki Bütünleşme Hareketleri *[Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS-Economic Community of West African States), Manu Nehri Birliği (MRU-Manu River Union), Batı Afrika Ekonomik Topluluğu (CEAO-Communauté Economique de l'Afrique de l'Ouest), Batı Afrika Ekonomik ve Parasal Birliği (WAEMU-West African Economic and Monetary Union)].*

5-Avrupa'daki Bölgesel Bütünleşme Hareketleri

- Belçika -Hollanda -Lüksemburg Ekonomik Birliği
- Avrupa Toplulukları -Avrupa Birliği
- Avrupa Serbest Ticaret Teşkilatı
- Avrupa Ekonomik Alanı
- Avrupa Anlaşmaları
- Avrupa Birliği -Türkiye Ortaklık Anlaşması,
- EFTA-Türkiye Serbest Ticaret Anlaşması,
- Orta Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması-Visegrad Anlaşması,
- Bağımsız Devletler Topluluğu Ekonomik Birliği
- Çek ve Slovak Cumhuriyetleri Gümrük Birliği,
- Beyaz Rusya-Rusya Ekonomik Birliği,
- Baltık Cumhuriyetleri Serbest Ticaret Bölgesi
- Baltık Cumhuriyetleri - Finlandiya - İsveç - Norveç - İsviçre İkili Serbest Ticaret Anlaşmaları,
- Kazakistan-Kırgızistan-Özbekistan Gümrük Birliği,
- Avrupa Birliği-Baltık Cumhuriyetleri Serbest Ticaret Anlaşması,
- Avrupa Birliği-Eski Sovyetler Birliği Ülkeleri İşbirliği ve Ortaklık Anlaşması,
- Bağımsız Devletler Topluluğu Ülkeleri Arasında İkili Ticaret Anlaşmaları,
- Avrupa Birliği Akdeniz Ülkeleri İlişkileri,
- Avrupa Birliği Afrika, Karayip ve Pasifik Ülkeleri İlişkileri.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: YUNANİSTAN, İSPANYA VE PORTEKİZ ÖRNEĞİ

1-YUNANİSTAN

Yunanistan, 1 Ocak 1981 tarihinden itibaren Avrupa Ekonomik Topluluğunun onuncu üyesi olmuştur. Yunanistan'ın AT ile ortaklık ilişkisi ve gümrük vergisi indirimi 1960'lı yıllara kadar gitmektedir. Ancak, Topluluğa katılmakla birlikte, gümrük birliğini hemen tamamlamamıştır. İthalatta AET ıkışlı mallardan aldığı gümrük vergisi ve eş etkili vergileri bir takvim dahilinde indirerek, 1 Ocak 1986 tarihinde tamamen kaldırmıştır. Yunanistan'ın Topluluk Ortak Gümrük Tarifelerini tam olarak uygulaması da 1 Ocak 1986 tarihinde gerçekleşmiştir.

Yunanistan, bazı istisnalarla 1 Ocak 1981 tarihi itibariyle, ithalatta uyguladığı miktar kısıtlamaları ve eş etkili tedbirleri, ayrıca, 1 Ocak 1984 tarihi itibariyle de ithalatta uyguladığı teminatları ve eş etkili tedbirleri kaldırmayı, 1 Ocak 1981 tarihinden itibaren de, Topluluğun bazı üçüncü ülkelerle akdettiği anlaşmalara uymayı taahhüt etmiştir.

Yunanistan'ın AT ülkelerinden ithalatı, Topluluğa katıldığı 1981 yılında, toplam ithalattaki yüzde 16,6 oranındaki azalmaya rağmen, dolar olarak yüzde 4,5 oranında artış göstermiştir. Yunanistan'ın AT ülkelerinden yaptığı ithalat 1985 yılına kadar, küçük çaplı değişmelere rağmen hemen hemen seviyesini korumuştur. Buna mukabil, Yunanistan'ın üçüncü ülkelerden yaptığı ithalat 1981 yılında yüzde 31,1 oranında azalmış, 1981-85 geçiş dönemi boyunca

önemli iniş ve çıkışlar göstermiştir. Yunanistan'ın ithalatında geçiş dönemi boyunca meydana gelen gelişmeler, AT'nin lehinde, hemen hemen diğer bütün ülkelerin aleyhinde olmuştur.

Geçiş sürecinde ithalat içinde özellikle makine ve ulaşım araçlarının payı ve değeri azalmıştır. Makine ve ulaşım araçları ithalatı 1980 yılındaki seviyesine, ancak 1988 yılında yaklaşabilmiştir.

1986 yılında gümrük birliğinin tamamlanması ile birlikte Yunanistan'ın toplam ithalatı, yakıt maddeleri ithalatındaki, fiyatların yaklaşık yüzde 50 oranında azalması sonucu yaşanan yaklaşık 1 milyar dolarlık azalmaya rağmen, yüzde 10,9 oranında artış göstermiş, bunun sonucunda yakıt dışı ithalat yüzde 29,8 oranında artış göstermiştir.

AB üyeliği sonucunda Yunanistan'ın ithalatında görülen gelişmeler, Yunan özel sektörünün AT ile bütünleşmeye fikren hazır olmadığını göstermiştir. Bu durumun, biraz da, 1980'lerin başında dünya ticaretinin duraklamasının Yunan iş adamları üzerinde yarattığı kötümser beklentiye sonucunda olduğu ifade edilebilir.

Yunanistan'ın toplam ihracatı 1981 yılında yüzde 17,3 oranında azalmıştır. Bu azalma AT ülkelerine yönelik ihracatta yüzde 25,1, üçüncü ülkelere yönelik ihracatta yüzde 10 oranında gerçekleşmiştir. Gümrük birliğinin tamamlandığı 1986 yılında Yunanistan'ın ihracatı içinde AT'nin payı yaklaşık 9 puan artmıştır.

1986 yılında yaşanan yaklaşık yüzde 25 oranındaki ihracat artışının tamamı AT'ye yönelik olarak gerçekleşmiştir. AT'nin 1981 yılı itibarıyla Yunanistan çıkışlı mallara uyguladığı bütün kısıtlamaları kaldırmış olması nedeniyle, bu artış gümrük birliğinin tamamlanmasına bağlanamaz. 1986 yılında AT'nin Topluluk içi ithalatı yüzde 27,6 oranında artış göstermiştir. Bu ticari genişleme Yunanistan'ın Topluluğa ihracatını da olumlu yönde etkilemiştir.

Yunanistan'ın Topluluk dışı ihracatı ancak 1990 yılında 1980 yılındaki düzeyini aşabilmiştir.

İhracatta görülen gelişmeler, gelişmiş bir ekonominin sahip olduğu ihracat yapısını yansıtmamaktadır. 1989 yılından itibaren makine ihracatında görülen kısırdanmaya rağmen, bu tür malların toplam ihracat içindeki payı çok küçüktür.

AT üyeliği, Yunanistan'ın dış ticareti üzerinde olumlu yönde önemli gelişmeleri beraberinde getirmemiş, Yunan ekonomisini Topluluk ekonomisinin önemli ve benzer bir parçası hâline getirememiştir.

Yunanistan'ın dış ticaret dengesinde, Topluluğa katılmasını takip eden dönemde dramatik bir değişim görülmemektedir. Ancak 1990 yılından itibaren dış ticaret açığının büyüyerek 10 milyar doların üzerine çıktığı, 1994 yılında ise

14,5 milyar dolar olarak gerçekleşerek, ihracattan daha büyük bir seviyeye ulaştığı anlaşılmaktadır.

Hizmet gelirlerinde ilk yıllarda görülen duraklamaya karşın 1986 yılından itibaren artış trendi görülmektedir. Hizmetlerle ilgili giderlerde görülen gelişmeler de, gelirlerde görülen trende benzer bir görüntü şeklindedir.

Bütün bu gelişmeler sonucunda, 1988 yılına kadar, tüm mal, hizmet ve diğer faktör gelirleri dengesinde ciddi sayılabilecek gelişmeler olmamıştır. Buna mukabil 1988'den 1994 yılına kadar yaşanan kötüleşme, yaklaşık 6,3 milyar dolar düzeyinde olmuştur.

1980 yılında 2,2 milyar dolar olan cari işlemler hesabı açığı, 1985 yılı dışında, 1988 yılına kadar ciddi bir kötüleşme göstermemiş, aksine nisbi bir iyileşme göstermiştir.

Özellikle 1980'lerin ikinci yarısında, ticaretteki serbestiyi finansal piyasalardaki serbesti takip etmiştir.

AT'ye girişle nedeniyle, tarife ve tarife dışı engellerin kalkması sonucu oluşan yoğun rekabetin baskısını göğüslemek ve makro ekonomik ve yapısal dengesizliği kontrol altına almak için, stabilizasyon programları ile sert tedbirler alınmasını gerektiren programlar beraber ele alınıp yürütülmüştür.

AT ile bütünleşme, Yunanistan'daki AR-GE faaliyetlerini teşvik etmeyi amaçlayan teknolojiye ilişkin politikaları güçlendirmiştir. Üniversitelerin araştırma bölümleri ve özel işletmeler, teknoloji sorunları üzerinde daha çok yoğunlaşmışlardır.

Bu gelişmeler, Yunanistan'ın AT üyeliğini, ekonomik bir tercihten ziyade, siyasi bir tercih olarak ortaya çıkarmaktadır.

2- İSPANYA VE PORTEKİZ

Portekiz'in, Topluluğa katıldığı 1986 yılında, AT'den yaptığı ithalatın payı 13 puan kadar artmıştır. Aynı yıl yakıt maddesi ithalatının toplam ithalat içindeki payı da 11 puan azalmıştır. 1986 yılında Portekiz'in ithalatı içinde AT'nin payının bu derece artmasını, belli ölçüler içinde de olsa, tam üyelik ile petrol fiyatlarının büyük çapta azalmasının çakışması ile izah etmek mümkündür.

1986 yılını takiben Portekiz'in ithalatının AT'ye yönelmesi devam etmiş, AT'nin Portekiz'in toplam ithalatı içindeki payı 1992 yılında yüzde 74'e kadar yükselmiştir. Bu gelişmede, komşusu İspanya'dan yaptığı ithalatın payının da önemli çapta artması başlıca etken olmuştur.

Topluluk üyeliğini takiben Portekiz'in ithalatında görölen en önemli gelişme, makine ve ulaşım araçları ithalatında ortaya çıkmıştır. 1985 yılında yüzde 21.6 olan bu malların ithalat içindeki payı, 1986'da yüzde 29,3'e, 1992 yılında da yüzde 38'e yükselmiştir.

1990 yılına kadar Portekiz'in ihracatı hızla artmıştır. Üyelik sonrasında Portekiz'in ihracatı ilk kez 1991 yılında yüzde 0,6 oranında azalmıştır. Bunun dışında, 1993 yılında da yeniden yüzde 17 oranında azalan ihracat, diğer yıllarda oldukça yüksek oranlı artışlar göstermiştir. İspanya hariç Portekiz'in AT'ye yaptığı ihracatın payının 1986 yılında 3 puan yükseldiği, daha sonraki dönemde ise düzeyini koruduğu görölmektedir.

Kabul etmek gerekir ki, İspanya pazarının açılması, üyelik sayesinde gerçekleşmiştir.

AT üyeliğinin sonucunda Portekiz'in ihracatında yapısal bir gelişmenin ortaya çıktığı görölmektedir. Makine ve ulaşım araçları ihracatının payı üyelik başlangıcında yüzde 16 düzeyindeyken, 1995 yılında bu malların ihracat içindeki payı yüzde 27'ye yükselmiştir.

1985 yılında 2 milyar dolar olan Portekiz'in hizmet gelirleri 1995 yılında 8,2 milyar dolara yükselmiştir. Diğer faktör gelirlerinin gelir kalemleri aynı dönemde 0,2 milyar dolardan 3,4 milyar dolara, gider kalemleri ise 1,4 milyar dolardan 4,0 milyar dolara yükselmiştir.

1986 yılında 0,2 milyar dolar olan resmî transferler net geliri, 1992 yılında 3 milyar doları aşmış, 1995 yılında 3,7 milyar dolara ulaşmıştır.

Üyelik sonrası dönemde Portekiz'de ortaya çıkan önemli ekonomik gelişmelerden birisi de, ülkeye gelen doğrudan yatırımlardır.

İspanya, 1986 yılında Portekiz ile birlikte AT'ye tam üye olmuşsa da, gümrük birliğini, yine Portekiz gibi 1993 yılına kadar uzayan bir dönemde gerçekleştirmiştir.

İspanya'nın, Topluluğa üye olduğu 1986 yılında, AT ülkelerinden yaptığı ithalatın toplam ithalatı içindeki payı yüzde 37'den yüzde 51'e yükselmiştir. Böyle bir gelişmenin, sadece, Topluluğa üye olmanın veya petrol fiyatlarındaki düşmenin sonucu olarak görölmeye yanlıştır.

İspanya'nın OPEC dışı ithalatının içinde 1986 yılında yüzde 57'ye ulaşan AT'nin payı, 1992 yılında yüzde 64'e çıkmıştır.

Gıda maddesi ithalatının, toplam ithalat içindeki payı önemli bir değişme göstermemesine karşın, AT ve AT dışı dağılımı, AT lehinde önemli bir gelişme göstermiştir. 1986 yılında üçüncü ülke menşeli tarım ürünü ithalatının azaldığı, buna karşın, AT menşeli tarım ürünü ithalatının iki kattan fazla arttığı görölmektedir.

Topluluk üyeliğinin en belirgin etkisi, makine ve ulaşım araçları ithalatı üzerinde olmuştur. 1985 yılında 6,5 milyar dolar düzeyindeki ithalat, 1986 yılında 10,5 milyar dolara yükselmiştir. Bu yükselme trendinin değişik oranlarda da olsa 1992 yılına kadar devam ettiği görülmektedir.

Topluluk üyeliğinin petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşle birlikte yaşanması, İspanya'nın ihracatında hem olumlu, hem de olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda, özellikle OPEC ülkelerinin ithalatlarının azalması, İspanya'nın üçüncü ülkelere yaptığı ihracatın 1986 yılında yaklaşık olarak 1,2 milyar dolar azalmasına sebep olmuştur. Buna mukabil AT'ye yaptığı ihracat yaklaşık olarak 3,8 milyar dolar artmıştır.

İspanya'nın ihracatında görülen en önemli gelişme, AT pazarındaki büyüklüğünü yaklaşık dörde katlamasıdır.

Bir diğer önemli ve sağlıklı gelişme, makine ve ulaşım araçlarının ihracat içindeki payının ciddi olarak artması şeklinde ortaya çıkmıştır.

İspanya, üyelik öncesi dönemde AT'ye karşı dış ticaret fazlası verir durumda iken, Topluluk üyeliği ile birlikte, giderek artan dış ticaret açığı yaşamaya başlamıştır.

Bu da göstermektedir ki, liberalleşme veya bir bölgesel ticari entegrasyona katılma tek başına, ülkenin hem ihracatını hem ithalatını aynı şekilde artırmamakta, dışa açılma hızla devam ederken, ekonominin dengelerinin korunması yönünde ilave ciddi politikaların uygulamaya konulması gerekmektedir.

1986 yılına kadar genellikle fazla bakiye veren cari işlemler hesabı, 1987 yılından itibaren kötüleşmeye başlamış ve 1989 yılı 10 milyar doların üzerinde bir açıkla kapatılmıştır. Hemen bir yıl sonra 1990 yılında cari işlemler açığı 18 milyar dolara, 1992 yılında da 21 milyar dolara yükselmiştir.

Cari işlemler dengesindeki bu kötü gelişmenin en önemli sebebi, ihracatta yaşanan olumlu gelişmelere rağmen, hızla artan ithalat nedeniyle büyüyen dış ticaret açığı olmuştur.

20 milyar dolar küçülen ithalatın dış ticaret açığında yarattığı olumlu etki sonucu, 1993 yılında cari işlemler açığı 5,8 milyar dolar, 1994 yılında ise 6,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılında İspanya'nın cari işlemler hesabı 1,3 milyar dolar fazla ile bağlanmıştır.

İspanya'nın ödemeler dengesinde görülen belki de en önemli gelişme, doğrudan yatırım ve portföy yatırımları girişidir. 1985 yılında yaklaşık olarak 2 milyar dolar tutarında doğrudan yatırım girişi gerçekleşirken, Topluluk üyeliği ile birlikte yıllık girişlerin büyüyerek 1990 yılında 14 milyar dolara kadar ulaştığı, 1991 ve 1992 yıllarında da bu seviyesini koruduğu görülmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM : BÖLGESEL BÜTÜNLEŞMELER VE TÜRKİYE

Topluluğun uluslarüstü niteliği ile Anayasamızda yer alan ilkeler çatışma hâindedir. Türkiye'nin AB'ye tam üyeliğinin söz konusu olması hâlinde, Anayasamızın egemenlikle ilgili maddelerinin değiştirilmesi gerekecektir. Anayasal konudaki bu gereksinimin yıllardan beri giderilememesi, gerekli koşullar oluştuğunda, egemenliği ilgilendiren bazı konuların uluslarüstü kurumların yetkisine bırakılması konusu, hem hukukçulara arasında teknik bir tartışmayı gündeme getirmekte, hem de toplumda ülkenin bağımsızlığının elden gitmesi ihtimaline ilişkin bir tereddütün doğmasına neden olmaktadır. Bu durum da büyük ölçüde, ülkemizin, üyesi olduğu uluslarüstü örgütlerin kurallarına gönüllü olarak uyma ve bu kuralları yasalarına yansıtma konusundaki ulusal irade eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

1980'li yıllardan itibaren, küreselleşme ana fikri çerçevesinde, dışa açılma konusunda önemli adımlar atan Türkiye, aynı zamanda bölgesel bütünleşme ve işbirliği hareketleri içinde yer almıştır. Bu faaliyetler çerçevesinde Türkiye, bölgesel bütünleşme doğrultusundaki tercihini AB'den yana kullanırken, bölgesinde kurulabilecek diğer bütünleşmeleri de geliştirme çabasını sürdürmüştür.

Bu noktada Türkiye'nin bütünleşme doğrultusundaki tercihinin daha çok ticarî ve ekonomik olduğu kabul edilebilir. Türkiye açısından çağdaşlaşma ve batılılaşma; AB üyesi olmadan da gerçekleştirilebilecek, dinamik ve kendi siyasî iradesi ile kararlaştıracağı, ama önemli bazı evrensel değerleri de içeren bir olgudur.

Avrupa bütünleşmesinin nihaî aşaması ekonomik bütünleşmenin ötesinde, tam bir siyasî birliktir. Bu bağlamda, Avrupa Topluluğu kimliğinin sokaktaki insanın gözünde güçlendirilmesi üzerinde durulmaktadır. Bu hedefe yönelik olarak;

=Avrupa pasaportu uygulamaya koyulmuştur,

=Kendi ülkeleri dışındaki bir AB ülkesinde yaşayan AB vatandaşları, yaşadıkları ülkede yapılan Avrupa Parlâmentosu seçimlerine ve yerel seçimlere katılabilmektedir (ülkelerin millî parlâmentoso için yapılan seçimlere ise, sadece kendi vatandaşları katılabilmektedir).

=Çevre kirliliği konusunda ortak programlar ortaya konulmuştur,

=Eğitim konusunda ortak programlar mevcuttur,

=Avrupa kimliğinin ortaya konulması bağlamında, Topluluk kendi bayrağını, kendi resmî marşını ve kendi ortak resmî tatil gününü kabul etmiştir.

Avrupa'da ortaya çıkan bütünleşme hareketi, dünyanın diğer bölgelerinde ortaya çıkan bütünleşme hareketlerinden bir yönüyle çok farklıdır.

=Avrupa'da siyasî bir dengenin oluşturulması doğrultusunda büyük bir siyasî arzu ve kararlılık (motivation) mevcuttur,

=Uyumlaştırma maliyetleri oldukça düşük olmuştur. Ticaretin sebep olduğu endüstriler arası kaynak sapması sonucunda çok az sayıda firma kapanmıştır,

=Avrupa bütünleşmesi, mal ve hizmetler için bir iç pazar oluşturulmasından öte bir hedefe yönelmiş, üye ülkeler, bir ekonomik ve

parasal birlik kurma ve ortak bir para birimi kullanma hususunda anlaşmışlardır,

=Bütünleşme için öngörülen süre oldukça uzun olmuştur.

Avrupa'daki bütünleşmede ekonomi ve ticaret birer araç olarak kullanılarak, siyasî bütünleşme hedeflenmiştir. Diğer bölgesel bütünleşmelerde ise, hedef, genellikle ekonomik ve ticarîdir. Konuya bu açıdan yaklaşıldığında, ne Ankara Anlaşması, ne Katma Protokol, ne de 1/95 sayılı OKK Türkiye için bir son veya bir başka siyasî dünyanın başlangıcıdır. Bunlar ilişkilerin ekonomik ve ticarî yönünü biçimlendirecek olan hukukî düzenlemelerdir.

Batılılaşma veya çağdaşlaşmanın olmazsa olmaz bir kavram olmasına karşın, Türkiye için Avrupalılık veya Avrupalılaşma (AB üyeliği), olmazsa olmaz birer kavram değildir. Avrupalılaşma konusundaki karar, sadece Türk toplumu ve onun yöneticileri tarafından verilecek bir karar da değildir. Bu noktada Avrupa'nın kendi kurumları ortaya çıkmaktadır. Batılılaşma ve dünya ile bütünleşme ise, toplumun kendisinin karar vereceği ve başarması gereken bir olgudur ve Avrupalılaşma'dan daha öncelikli bir tercih olmalıdır. Diğer taraftan, 1/95 sayılı OKK, tam üyeliğe gidişin en önemli basamağı değildir. Tam üyeliğe gidişin en önemli basamağını çağdaşlık ve batılılaşma oluşturacaktır.

Türkiye, AT'ye karşı ortaklık rejimi çerçevesinde gümrük vergisi indirimlerini konsolide eden kararnameler haricinde, 1993 yılına kadar ithalat rejimi veya başka tür bir düzenleme ile, GATT üyeliğinin yükümlülükleri dışında, bir ülkeye veya bölgesel bütünleşmeye giden ülke grubuna herhangi bir ölçüde ticarî taviz tanımamıştır. 1993 yılından itibaren, ithalat rejimi kararı çerçevesinde getirilen düzenleme ile Türkiye, AT ve EFTA çıkışlı ithalata, üçüncü ülkeler çıkışlı ithalata uyguladığı rejimden daha tavizkâr davranmaya başlamıştır.

Türkiye'nin ithalatı içindeki, birinci petrol krizi öncesinde, Batı Avrupa'nın payı yüzde 60'ın üzerinde iken, bu payın birden bire 1974 yılında yüzde 55'e düştüğü anlaşılmaktadır. 1983 yılına kadar azalarak yüzde 36'ya kadar inen bu pay, bilahare yeniden artmaya başlamış ve 1995 yılı itibariyle yüzde 50'ye ulaşmıştır. Doğu ve Orta Avrupa'dan yaptığımız ithalatın payı ise istikrarlı bir seyir göstermektedir. Bu pay, 1970'lerde ve 1980'li yılların ilk yarısında ciddi bir gelişme göstermemiştir. Ancak, 1988 yılından itibaren bu ülkelerden yapılan ithalatın payında da giderek artan bir trend görülmektedir.

1980'li yılların, özellikle ikinci yarısında, hem NAFTA üyeleri, hem de APEC üyeleri toplamının ithalatımız içindeki payı bir miktar sıçrama yapmıştır. Ancak bu paylar sürekli bir yükselme şeklinde değildir ve durağan bir görüntü arz etmektedir.

Türkiye'nin Kuzey Afrika ülkelerinden ithalatı, madencilik ürünleri ve birkaç sınaî ham madde dışında bir gelişme göstermemiştir.

Mısır, Tunus ve Fas'ın toplam ihracatının yaklaşık yüzde 75-80'ini oluşturan mallar, Türkiye'nin ithalatı içinde ciddi bir paya sahip değildir. Bu da

göstermektedir ki, mevcut ihracat yapılarıyla, bu ülkelerin Türkiye'ye ihracatlarını büyük çapta artırmaları mümkün değildir.

Orta Doğu ülkelerinden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı, 1980'lerin başındaki yaklaşık yüzde 30'luk düzeyinden, bugün yüzde 10 seviyesine inmiştir. Bölgeden yapılan toplam ithalatın yaklaşık yüzde 90'ı ham petrol, petrol ürünleri ve fosfat kayası gibi ürünlerden oluşmaktadır. Bölgenin toplam ihracatının yapısı da buna benzer bir durum göstermektedir.

Orta Doğu ülkeleri dışında kalan bütün bölgelerden yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payları giderek azalsa bile, hemen hemen her bölgeden yapılan ithalat, toplam ithalatın değişmesi yönünde bir hareket göstererek artmıştır.

Bölgesel bütünleşmelere ihracatımız açısından bakıldığında da ortaya ana hatları itibariyle ithalattaki görüntüye benzer bir görüntü çıkmaktadır. Batı Avrupa'ya yönelik ihracatımızın payında 1980'lerin başında görülen azalmaya karşılık, halen bu pay yüzde 50'den fazladır ve giderek de artma eğilimindedir.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine yapılan ihracatımızın payı da, Batı Avrupa'ya yapılan ihracatımızın payı gibi, 1980'lerin ilk yarısında azalmışsa da, bugün itibariyle ikiye katlanarak, yüzde 10'un üzerinde seyretmektedir.

APEC yöresine yapılan ihracatın payı da aynı trendi göstermektedir. Ancak, bu payı son yıllarda yükselten, demir-çelik ihracatıdır. Demir-çelik sektöründe en büyük pazarımız neredeyse bu yöredir. Bu yöreye şimdilik ciddi boyutta başka bir ürün ihracatımızın olduğunu da söylemek mümkün değildir. NAFTA ülkelerine yapılan ihracatımızın payı ise, 1980'lerin ilk yarısında azalırken, ikinci yarısında yeniden artmaya başlamış, ancak bu yükselme ciddi bir boyutta olamamıştır. Amerika kıtasının bellibaşlı ülkeleri bir bütün olarak ele alındığı zaman, ihracatımızın çok dar bir mal grubunda yoğunlaştığı anlaşılmaktadır. Öyle ki, bu ülkelere yapılan ihracatın yaklaşık yüzde 60'ı tütün, dokuma ve giyimden, yaklaşık yüzde 10'luk bölümü ise demir ve çelikten oluşmaktadır.

Kuzey Afrika ve Orta Doğu bölgelerine yaptığımız ihracatın payı, diğer ülkelere yapılan ihracatın paylarında yaşanan trendin tam tersi bir gelişme göstermiştir. Bu bölgenin 1980'lerin ilk yarısındaki yüksek payı, günümüzde nerede ise yarı yarıya azalmıştır. Uzun zamandan beri her iki bölgeye yapılan ihracatın paylarında da iyimser bir gelişme görülmemektedir. Bu durum, büyük ölçüde, petrol fiyatlarında 1986 yılında yaşanan yüzde elli oranındaki gerileme nedeniyle, bu yörenin döviz gelirlerinin azalmasının sebep olduğu talep daralmasına ilave olarak, Türkiye'nin üretimde ve ihracatta ikinci ve en önemli yapısal dönüşümü yapamamasından kaynaklanmaktadır. İhracatı geliştirmenin ikinci ve belki de en önemli aşaması olan makine ve parça üretim ve ihracatına büyük çapta geçilemediği ve büyüyen ihracatımızın deseni de bu pazarların talep yapısına uygun olmadığı için, söz konusu pazarların ihracatımız içindeki payı giderek azalmakta veya durağanlaşmaktadır. Bu oluşumda, 1991 yılından sonra Irak pazarının oldukça daralması da elbette büyük çapta rol oynamıştır.

Türkiye'nin coğrafi konumuna ve dış ticaretine bakıldığı zaman, ithalat ve ihracat üzerinde etkili olabilecek üç bölge göze çarpmaktadır. Birincisi Avrupa Birliği ve EFTA ülkelerinin oluşturduğu Batı Avrupa, ikincisi Orta Avrupa ve Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesine dahil olan ülkelerin oluşturduğu bölge ve üçüncüsü ECO bölgesidir. Bunun dışındaki bölgesel bütünleşmelerin, Türkiye'nin dış ticareti üzerinde orta vadede pek fazla etkili olabileceği söylenemez.

1996 yılında AT ve EFTA menşeli ithalattan gümrük vergilerinin kaldırılması ve üçüncü ülkeler çıkışlı ithalatta OGT hadlerinin uygulanması, topyekûn ithalatımızı artırmıştır. AT ile olan ilişkisinden dolayı Türkiye'nin ithalatının, yüksek oranlı artışını, hızı azalarak da olsa, birkaç yıl daha sürdürmesi beklenebilir. Çünkü, AT'nin ticaret politikalarına uyum nedeniyle birçok ülke ile serbest ticaret anlaşması yapılmış, önümüzdeki dönemde de bu tür anlaşmalar birçok ülkeyle daha yapılacaktır. OGT uygulamasının yaratacağı sonuçların dışında, AT ve EFTA dışındaki diğer bölgesel bütünleşmelerin, Türkiye'nin ithalatı üzerinde doğal gelişmeye ilave büyük bir etkisinin olacağı söylenemez. ECO bölgesinden yapılacak sınaî ürün ithalatının payının önemli miktarda artması için şimdilik herhangi bir sebep bulunmamaktadır. Ancak enerji ihtiyacı konusunda ortaya çıkacak yeni seçenekler, enerji ham maddesi ithalatında önemli gelişmeleri gündeme getirebilir.

Her ne kadar, 1996 yılında ihracatımız yeterince artmamışsa da, bunun devamlı olacağını düşünmek yanlıştır. Özellikle Batı Avrupa'ya yönelik ihracatımızda 1997 ve 1998 yıllarında ciddi artışlar beklenmelidir. Türkiye, gümrük birliği kararından kaynaklanan görev ve sorumluluklarını yerine getirir, haksız rekabeti yaratan damping ve sübvansiyon soruşturmalarına yol açan uygulamaları ortadan kaldıracak tedbirleri hayata geçirir ve bunlarla ilgili hukukî düzenlemeleri sadakatle uygularsa, bu gelişmenin daha da hızlanması muhtemeldir.

Coğrafi yakınlığı ve serbest pazar ekonomisi koşulları göz önüne alındığında, Batı Avrupa, Türk firmalarının en kolay iş yapabileceği, en kolay ulaşabileceği, gerek nüfus büyüklüğü, gerek gelir seviyesi itibariyle en büyük pazardır. Sadece kamusal düzenlemelerin çokluğu dikkat çekmektedir. Gümrük birliği nedeniyle bu düzenlemeler giderek Türk ekonomi hukukunun da bir parçası hâline gelmektedir. Bu kurallar aynı zamanda, üreticiyi koruyan kurallardır. Kurallara uygun üretim yaparak pazara mal arzeden üretici için zaten sorun yoktur. Kuralların engelleyici yönünün, bunlara uymayanlar için geçerli olduğunu ve onların pazara girişini önlediğini ifade etmek gerekir.

AT ile olan tarım ürünleri ticareti, Ortaklık rejimi çerçevesinde, Avrupa Topluluğu'nun bir anlamda tek taraflı olarak uyguladığı özel tavizli rejim ve DTÖ kuralları çerçevesinde sürdürülmektedir. 1/95 sayılı OKK'nın öngördüğü rejim çerçevesinde, karşılıklı olarak tavizlerin genişletilmesi konusundaki görüşmeler 1996 yılında sonuçlandırılmışsa da, Ortaklık Konseyi toplanıp yeni bir karar alamadığı için, müzakerelerin sonuçları henüz (Ağustos 1997 itibariyle) uygulamaya konulamamıştır.

Tarım ürünleri ticareti konusundaki bu görüşmelerin sonucunda alınacak Ortaklık Konseyi Kararının Türkiye'ye çok büyük ilave imkanlar sağlayacağı söylenemez. Topluluk tarafı, Türkiye'ye daha önceki dönemlerde verdiği tavizleri bir anlamda yeterli görerek, şimdi alma sırasının kendilerinde olduğunu, açıkça olmasa da, tavırlarıyla belli etmiştir. Türk tarafını oldukça muhafazakar davranmaya iten, biraz da AT'nin bazı tarım ürünlerinde büyük stoklara sahip olması ve bu malların ihracatında yüksek oranda sübvansiyon uygulamasıdır. Türkiye, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planında, tarım ürünlerinde ulaşılabilecek fiyat düzeyini, dünya fiyat seviyesi olarak belirlemiştir.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yaşanan hızlı liberalleşme sonucunda, bu bölge ile olan ilişkilerimizin ve bunun paralelinde ihracat ve ithalat hacminin hızla artması beklenmelidir. Ayrıca, Orta Asya ve Kafkasya yöresi ile olan ilişkiler de giderek artacaktır.

Orta ve Doğu Avrupa'da yaşanan hareketlerin, bu ülkelerin mevcut sistemlerini daha da libere etmesi yönünde gelişmesi, Türkiye için bir avantaj olacaktır. Türkiye'nin en yakın coğrafi ortağı, Orta Doğu'dan sonra bu bölgedir. Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri, devlet güdümünden uzaklaşarak hızla pazar ekonomisine geçmektedir. Bu bölge, gelecek 10-15 yıllık dönemde, dünyanın dışarıya en hızlı açılan bölgesi olacaktır. Bu nedenle, bu yöredeki gelişmeler Türk firmalarını da etkileyecek ve Türkiye'de yerleşik firmaların ihracatında olumlu yönde gelişmelerin olmasını sağlayacaktır.

Doğu Avrupa ile muhtemel ilişkilerimizin sınırlarını genişletecek olan belli ölçüde KEİB projesidir. Batı Avrupa ülkeleri, aralarında yıllarca süren savaşları, ekonomik menfaatleri paylaşarak nasıl geride bırakmışlarsa, Karadeniz ekonomik işbirliği alanını oluşturan bölgede de, siyasî ayak oyunları yapmak yerine, ekonomik menfaatlerin paylaşılması ve paylaşılacak yeni menfaatlerin yaratılması yoluna gidilebilir. Burada ülkeler, projeyi işletmek için, kazanma fikrinden çok, yaratarak paylaşma fikriyle hareket ederlerse, çok kısa bir sürede büyük bir ticaret hacmi yaratılabilir. Çünkü, bu yöre ile Batı Avrupa, yapılan çeşitli işbirliği ve ortaklık anlaşmaları ile ticarî açıdan giderek daha yüksek oranda birbirlerine açılmaktadır. Bu nedenle, Dünya'nın en büyük pazarının hemen yanı başında bulunan bu bölge, bu yakınlığın doğuracağı güvenli ticarî ortam sayesinde hızla büyüyecek ve giderek de Batı Avrupa pazarı ile bütünleşecektir.

APEC yöresine ihracatımız zaten çok ciddi bir paya sahip değildir. Gelişmenin yönünü, firmaların tek tek başarıları ve muhtemel doğrudan yatırım hareketleri belirleyecektir.

Buraya kadar, ele alınan bölgelerden, Batı Avrupa ile Orta ve Doğu Avrupa'daki gelişmelerin Türk firmalarının ihracatını olumlu yönde etkileyeceği, APEC içinde olacak gelişmelerin ise, önümüzdeki 5 yıllık dönemde Türkiye ekonomisi ve ticareti üzerinde ciddi bir etkisinin olmayacağı ifade edildi. Geriye, Türkiye'nin dış ticaretini olumlu yönde etkileyebilecek ECO ve D8 hareketi kalmaktadır. Dünya'nın diğer yörelerinde yaşanan bölgeselleşmeler ise çok etkin değildir; etkin olanları ise Türkiye'ye henüz çok uzaktır.

ECO için ise, biraz daha uzun vadede ve nispeten daha düşük seviyeli bir ticaret hacmi olasılığı mevcuttur. Eğer İran gerçekten Dünya ekonomisi ile bütünleşmek fikri ile hareket ederse -ki bu şüphelidir-, ECO'nun Doğulu üyeleri kolayca Batı Dünyası ve onun büyük pazarı ile büyük çaplı ilişkilere girebilecektir. Bu da, üyeler arasında potansiyel olarak varlığı çokça ifade edilen, önemli bir ticaret hacminin dolaylı olarak ortaya çıkmasını sağlayacaktır. ECO'nun düzgün işletilebilir hâle getirilmesi mümkün olmadığı takdirde, aynı işlevi KEİB yerine getirebilecektir.

D8 hareketinin KEİB ve ECO kadar potansiyelinin olduğu söylenemez. Harekete katılması beklenen ülke sayısı yeterli sayıda kabul edilebilirse de, hareketin en büyük handikapı, ülkelerin aynı coğrafya içinde olmamalarıdır. Diğer büyük bir handikap da, ülkelerin çoğunun yeterli genişlikte bir ihracat yelpazesine sahip olmamasıdır.

Her ne kadar, Afrika kıtası bir bütün olarak Türkiye'ye coğrafi açıdan yakın gibi gözükmekte ise de, aslında Kuzey Afrika ülkeleri dışındaki bölgeler Türkiye'ye ulaşım açısından oldukça uzaktır. Hattâ, Kuzey Afrika'ya bile karayoluyla gitmek mümkün değildir. Ayrıca, kıta, yine bir bütün olarak çok fakirdir ve ülkemiz gibi yeni gelişen bir ülkenin ihracat yapısına uygun bir potansiyel pazar durumunda değildir. Olsa olsa, sürekli izlenmesi gereken bir pazar olarak düşünülebilir.

Amerika kıtasının kendi iç ticareti hızla artmasına rağmen, coğrafi uzaklık nedeniyle, ülkemizin dış ticaretine önemli bir etkisinin olabileceğini söylemek zordur. NAFTA, MERCOSUR ve Venezüella'ya yapılan ihracatımızın yaklaşık yüzde 70'inin tütün, dokumacılık ürünleri, hazır giyim ve demir-çelikten oluştuğu anlaşılmaktadır. Diğer mallarda, Amerika kıtasına açılabilmenin yolu, öncelikle yakın pazarlarımızda mühendislik ürünleri ihracatımızın payını artırmaktan geçmektedir. Bu açıdan, AB, Orta ve Doğu Avrupa ile ECO yöresi, Amerika'ya ve Uzakdoğu'ya göre çok daha büyük bir önem taşımaktadır. Amerika pazarında belli bir ihracat büyüklüğüne erişmiş mallar ise, yakın gelecek için büyük hedefleri olan ülkemizin, hedeflerine ulaşmada yeterli olacak özellikte bir mal grubu oluşturmamaktadır.

Tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünleri ihracatının 1972 yılındaki yüzde 80 dolayındaki payı, 1980 yılında yüzde 64'e inmiş, hattâ 1980 yılından itibaren ihracatımız, tarımsal karakterini hızla sınaî bir yapıya terketmiştir. 1980 yılında ihracatımız içinde yüzde 30 büyüklüğünde bir paya sahip olan diğer sanayi ürünleri, günümüzde payını yüzde 80'ler düzeyine çıkarmıştır. Bu dinamik gelişmenin 1980'lerin sonundan itibaren durakladığı görülmektedir. Türkiye, ihracatta birinci değişim denebilecek ilk atılımı 1980'lerin ilk yarısında gerçekleştirmiştir. İhracatın tarımsal ve kaynak yoğun yapısı 1980'lerin ilk yarısında, emek yoğun ve ölçek yoğun sanayiler lehine büyük bir gelişme göstermiştir.

Türkiye'nin ihracattaki ikinci dönüşümü yapması ve gerçek bir sanayi ülkesi hâline gelebilmesi, farklılaştırılmış mallar ve ulaşım araçları ihracatının payını artırması, hiç olmazsa bu malların toplam ihracat içindeki payını yüzde 30'un üzerine çıkarması ile mümkün olacaktır.

Bilgi yoğun sanayi ürünleri ihracatının ise, daha uzun bir süre payını artırabilmesi zor gibi gözükmektedir.

Mühendislik ürünleri ihraç edebilen ülkeler, hem seri, hem de sipariş üzerine üretim yapan birçok makine üreticisi firmaya sahiptir. Gerek firma sayısı, gerek finansman gücü açısından, Türkiye'nin henüz bu düzeye yeterince yaklaşmış olduğu söylenemez. Anılan ülkelerde araştırma ve geliştirme harcamalarına büyük kaynak ayırabilen firmaların varlığı da, bu ortamı yaratan en önemli etkenlerden bir diğeridir. Ayrıca, Türkiye'de yerleşik mühendislik ürünleri üreten firmaların, işbirliği yapabilecekleri düzeyde firmaları AB, ABD ve Japonya dışındaki ülkelerde bulabilmesi de zordur. Bu nedenle, ikinci ihracat dönüşümünün yapılabilmesi, yine, batı ülkelerinde yerleşik firmalarla Türkiye'de yerleşik firmaların yapacağı işbirliğine ve Türkiye'ye gelecek sermayeye sıkı sıkıya bağlıdır.

Unutmamak gerekir ki, politika dünyası parasal gücü hep yanında istediği için, artık hükümetler de büyük şirketleri ülkelere çekmek adına ellerinden geleni yapmaktadır. Teşvikler, vergi indirimleri, hep bu büyük firmaları cezbetmek için kullanılmaktadır. Diğer taraftan, büyük şirketler gittikleri ülkelerin içişlerine ve iç politikalarına pek karışmadıkları için, ülkelerin büyük firmaların güçlerine karşı gösterdikleri çekingenlik de önemini kaybetmektedir.

Dünya ticaretinin yaklaşık olarak yüzde 40'ı makine ve ulaşım araçlarından oluşmaktadır. Bu durum, ikinci ihracat dönüşümünün nereye doğru olması gerektiğini de göstermektedir. 1995 yılı itibariyle, dünya ortalaması yüzde 38,9 olan bu pay, Kuzey Amerika için yüzde 45,9, Latin Amerika için yüzde 24,5, Batı Avrupa için yüzde 37,9, Asya için yüzde 48,1'dir.

Türkiye'nin ihracatta aşırı şekilde yoğunlaştığı dokuma ve giyim ticaretinin dünya ticareti içindeki payı ise, 1995 yılı itibariyle yaklaşık 310 milyar dolarlık düzeyi ile yüzde 6,6'dır.

Uruguay Turu müzakerelerinin sonuçları doğrultusunda, gelecek 10 yıllık dönemde tarım ürünleri ile dokuma ve giyim ticareti, bu sektörlerde yapılacak ilave liberasyon nedeniyle, daha yüksek değerlere ulaşabilecekse de, payını artırıp artıramayacağı şüphelidir. Ancak makine ve ulaşım araçları ticaretinin hâkim durumu devam edecek, yeni buluşların ticarî hâle getirilmesi sonucunda payı daha da artabilecektir. Hattâ sanayileşmiş ülkelerde artan emek maliyeti nedeniyle, bu tür malların üretimi de büyük ölçüde, sermaye transferleri yoluyla, mekân değiştirecektir. Bu da dünya ticareti sahnesinde var olan pastadan daha büyük pay kapmaya çalışan ülkelerin izlemesi gereken yeni stratejiyi ortaya koymaktadır: Dış sermayeye kapıları sonuna kadar açmak...

Önümüzdeki dönem, gerek Türk bürokrasisi, gerek Türk siyasîleri tarafından gerçeklerin değil, gerçek olması gerekenlerin ortaya konulacağı, tartışılacağı ve bunların yaşama geçirilmesi için gerekenlerin yapılacağı bir

süreç olacaktır. Olması gereken gerçekler, bazen arzulanın ötesinde, onlarla pek fazla uyuşmayan olgular şeklinde uygulayıcıların karşısına çıkabilir.

Firmalar kendileri için en uygun pazarları, firmalar arası gerekli ilişkileri kurarak bulmaktadır. Doğal olarak bu gelişme, en yakın pazarlardan ve işbirliği yapılabilecek firmaların bulunduğu ülkelerden başlamış bulunmakta ve bu doğrultuda gelişmesini sürdürmektedir. Bu nedenle, kamu otoritelerinin firmalara hedef göstermelerine gerek yoktur. Burada, sadece, istişarî mahiyette bir kamu-özel kesim işbirliği söz konusu olabilir. Bu durumda kamu, kendisine ait olması gereken rolleri üstlenmelidir. Bu rol, firmaların tek tek çözemediği, çok taraflı ticarî ilişkilerden ve uluslararası kurumlarla olan ilişkilerden doğan sorunları düzenleme ve denetleme rolü olmalıdır.

İhracatta denizaşırı ülkelere yönelme fikri, düşünce düzeyinde gerçekleştirilebilir gibi gözükmeyle birlikte, zamanlamasının doğru olup olmadığının sorgulanması gerekir. Geçen 10-15 senelik sürede gösterilen performans iç açıcı düzeyde olamamıştır. Denizaşırı ülkelere yönelme, çevre ülkelerindeki potansiyelin çok iyi kullanılmasından sonra kendiliğinden gündeme gelecektir. Bu süreç, dış ticaretin kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Orta ve Doğu Avrupa ile Rusya dahil Karadeniz yöresi pazarı dururken, Afrika'yı ve Uzak Doğu'yu hedef pazarlar olarak değerlendiren görüşler gerçekçi değildir. Bu nedenle, özel sektörün önünü açma yönündeki çabalar, bu bölgede oluşacak liberalleşme eğilimleri üzerine yoğunlaşma şeklinde olmalıdır. Bu çabaların başarısı, ECO'nun kısmî bir başarısızlığı olasılığına karşı, Türkiye'nin Orta Asya ülkelerine yönelmesi için İran engeline takılmasını önleyecektir.

Pazar ekonomisi içinde faaliyette bulunan herhangi bir firma, hiçbir şekilde siyasî mülâhazalarla ticaret yapmaz; ticaretini kârlı ve güvenli bulduğu pazarlarda sürdürür. Dolayısıyla, potansiyel pazarlar, kamunun siyasî tercihleri ile oluşturulamaz. Pazarlar, karşılıklı olarak, firmalar arasındaki ilişkilerle gelişir ve büyür. Bu bağlamda kamudan beklenen, dünya bilgi ağını yoğun olarak kullanma olanağını sağlamasıdır. Gerekli olan ikinci önemli kamu desteği de, ulaşım alt yapısıdır. Karayolu ağının geliştirilmesi, havaalanları ve liman işletmelerinin iyileştirilmesi (mülkiyetinin özelleştirilmesi veya hizmetin özelleştirilmesi ile alt yapının kiraya verilmesi vb.), rekabet mevzuatının işletilmesi, fikrî ve sınaî haklar ile marka ve benzeri özelliklerin korunarak güvence altına alınması ve gümrük işlemlerinin hızlandırılması bunlar arasında sayılabilir.

Önümüzdeki dönemin ticarî gelişmeleri büyük çapta firmalar arası ilişkilerdeki gelişmelere sıkı sıkıya bağlı olacaktır. Bu nedenle yeni ticarî politikaların yapıları, gönüllü meslek kuruluşları olmalı veya politika oluşturma sürecine bu kuruluşların da etkin olarak katılımları sağlanmalıdır.

Çağdaşlaşma yolundaki çabaların yavaş yürümesi nedeniyle, bölgesel bütünleşme hareketlerinin durdurulması gibi bir politika savunulamayacağına göre, ticarî sistemin kesintisiz ve müdahalesiz bir şekilde işletilmesi en geçerli yol olacaktır. Bu doğrultuda AB'ye tam üye olma çabalarının, gümrük birliği

çalıştıracak tedbirleri alma çabalarının önüne geçmesine izin vermemek gerekir.

AB'nin genişleme politikası çerçevesinde 24 Mart 1997 tarihinde Apeldoorn'da üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarının katılımıyla gerçekleştirilen toplantıda, Komisyon'un, AB-Türkiye ilişkilerinin gelecekteki gelişimine ilişkin bir rapor hazırlaması istenmiştir. 1997 yılı Mart ayında Türkiye'nin AB üyeliğine karşı AB'de ortaya çıkan görüş, Türk tarafında, gümrük birliğinin işleyip işlemediğini sorgulamayı ikinci plâna itmiştir. Halbuki gümrük birliğinin işletilmesi sayesinde iktisadî ve ticarî faaliyetlerde ortaya çıkacak gelişmeler olmadan, tam üyelik Türkiye için ulaşılmaması çok daha zor olan bir hedeftir.

1997 yılı ilk çeyreği sonunda, Türkiye, Hristiyan Demokratların çıkışına ve Apeldoorn toplantısı ve sonuçlarına endeksli hâle gelmiş, karşılıklı güvensizliğin yol açtığı sorunlar gözardı edilmeye başlanmıştır. Karşılıklı güvensizliği oluşturan faktör, her iki tarafça da gümrük birliğinin tam olarak işletilmesidir. Güvensizliğin temelinde yatan gerçekler, hem siyasî, hem kısa ve uzun dönemli tarihsel ve hem de sosyolojiktir.

29 Nisan 1997 tarihinde toplanan Ortaklık Konseyi de, Komisyonun, Türkiye ile ilişkiler ve Türkiye'nin tam üyeliği hakkında görüşlerini içeren bir rapor hazırlamasını istemiştir. Komisyonun 16 Temmuz 1997 tarihinde yayımlanmış olduğu raporda, AB-Türkiye ilişkilerinin gümrük birliğinin ötesinde geliştirilebilmesi amacıyla yönelik önerilerin üzerinde ağırlıklı olarak durularak; gümrük birliğinin konsolidasyonu, hizmetler, telekomünikasyon ve bilgi toplumu, tarım, insan hakları, makro-ekonomik diyalogun başlatılması, sınıfl işbirliği ve yatırımlar, çevre, tüketici politikası, bölgesel ve sınır ötesi işbirliği, topluluk programlarına katılım ve adalet ve içişleri konularında taraflar arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi öngörülmüştür.

Komisyonun, yine 16 Temmuz 1997 tarihinde yayınlamış olduğu, AB'nin genişleme süreci çerçevesinde, üyelik başvurusunda bulunan ülkelerin durumları itibariyle tespitlerin yanı sıra, genişlemenin Topluluk ve Topluluk kurumları üzerinde yaratacağı etkilere ilişkin değerlendirmelerin de yer aldığı "Agenda 2000" adlı raporun ikinci kısmında ise, Türkiye ile AB ilişkilerinin son dönemine ilişkin ekonomik ve siyasî gelişmeler ele alınmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda, Ağustos 1997 itibariyle, 1997 yılının ilk çeyreğinde oluşan olumsuz hava yerini daha ılımlı bir ortama terk etmiş ve Topluluğun, ilişkileri geliştirme yönündeki iradesi, belli ölçülerde de olsa ortaya çıkmış gibi gözükmektedir.

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararında mevzuat için öngörülen uyum süreleri, azami sürelerdir. Bu nedenle gerekli uyumları yapmak için bu sürelerin beklenmesine gerek yoktur. Bu konuda azami sürelerin kullanılması veya bu sürelerin aşılması, ülke yararına değil, aksine zararına olmaktadır. Türkiye kendine düşen yükümlülükleri yapmamakta direnen ülke konumundan süratle uzaklaşmalıdır. Bu yükümlülüklerin, AB üyeliği ile ve AB'den sağlanacak yardımlarla da temelden bir ilişkisi yoktur. Bu, birbirine entegre olan iki pazarın kurallarının zorunlu olarak benzeştirilmesi sürecidir.

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararından kaynaklanan yükümlülüklerin yerine getirilmesi, Türk sanayiini disipline edecek, haksız rekabeti ortadan kaldırarak, kurallara uygun olarak üretim yapan firmaların haklarını güvence altına, korsan üretimi de denetim altına alacaktır. Böylece, Türkiye'de yatırım yapmak isteyen yabancı sermaye için gerekli güvenli ortam (siyasî istikrar konusu saklı kalmak koşulu ile) yaratılmış olacaktır.

OKK'da yer alan mevzuat uyumuna dönük birçok konuda, Türkiye yeterli adımları ne yazık ki atamamış, attığı adımların da, dış baskılar sonucunda atıldığı şeklinde bir izlenim yaratılmıştır.

Bunun sonucunda AB, gümrük birliği ile bağdaşmayacak tedbirlere (örneğin, koruma önlemleri) başvurmak gibi bazı eylemlere girişmiştir.

Türkiye, ortaklık ilişkisinin serbest dolaşım yönünde gelişmesini sağlamak bakımından önem taşıyan bütün tedbirleri uygulayacağını taahhüt ederken, Topluluğun, Türkiye'ye karşı koruma önlemlerine başvurulabileceğini gösteren gümrük birliği kararındaki hükümleri anlamak mümkün değildir. Ancak, geçen zaman içinde Türk tarafının gerekli önlemleri alma doğrultusundaki isteksizliği, Topluluk tarafının tutumunu fiilen haklı çıkaran bir görüntünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Görülüyor ki, bu noktaya gelişte karşılıklı güvensizlik önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye ile AT tarafının yeniden güven tazeleme ihtiyacı içinde olduğu görülmekte ve bunun için karşılıklı olarak ciddi adımların atılması gerekmektedir. Bu doğrultuda AT tarafının sanki esnek bir tavır göstermeye başladığı görünümü, 1997 yılı ortalarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak, bunun ne ölçüde yeterli olduğu şüphelidir. Bununla birlikte, tam üyelik tarihi belirlenmediği ve malî yardımlar başlatılmadığı sürece, AT ile ilişkiler açısından tatmin olunmayacağı gibi yanlış bir hava, ne yazık ki ülkede hâkim durumdadır.

Bunun ötesinde, Türkiye, kendi gündemini doğru belirlemelidir. Gümrük birliğinin doğru işletilmesi mi, yoksa çok uzaklarda olan veya ne kadar yakın ya da uzak olduğu bilinmeyen tam üyelik kavgasının mı öncelikli olduğu, net olarak ortaya konulmalıdır.

Firma ve mal bazında olabilecek gelişmelerin dışında, bütünsel bir bakış açısından, Türkiye'nin Batı Avrupa'dan sonra ikinci en önemli pazarı, Orta ve Doğu Avrupa ve özellikle de Karadeniz yöresi olacaktır. Rusya Federasyonu, Doğu Avrupa dahil Karadeniz yöresindeki en büyük ticarî partner durumundadır ve ticarî ilişkilerimiz hızla büyümektedir. Rusya Federasyonu'nun bölge ülkeleri ile olan ticarî ilişkileri, çok daha eski yıllara dayanmakla birlikte günümüzde oldukça zayıflamıştır. Bugünlerde, bu konuda, önemli bir geçiş süreci yaşanmaktadır.

Polonya, Macaristan ve Çek Cumhuriyeti'nin AB'ye katılımının gündemde olması, Romanya ve Bulgaristan'ın da uzun dönemde AB üyeliğini hedefliyor olmaları, Karadeniz yöresindeki ticarî işbirliğinin hangi boyutlarda olabileceğini de ortaya koymaktadır. Bu ülkelerin ve Yunanistan'ın konumu

nedeniyle, KEİB'in AB'nin karşıtı, yedeği ya da, alternatifi olmadığı, onu tamamlayan bir Avrupa alt bölgesi işbirliği olarak vasıflandırılması gereği oldukça açık bir olgudur. Bölgenin büyük ticarî potansiyeline rağmen, AB'ye bir alternatif olamayacağı da, geçmiş uzun bir EFTA deneyinden bile anlaşılabilir. Çünkü, bölge ülkelerinin tamamının en büyük ticarî partneri AB'dir. Yunanistan'ın projeye katılımı, bu ülkelerin projeye ilgi duymalarını sağlayacak bir sebep olabilir.

Türkiye ile Rusya Federasyonu Karadeniz yöresinde kurulması öngörülen serbest ticaret bölgesi projesine ciddî ölçüde destek olursa, bu projeye bölgedeki diğer ülkeler de yeterli desteği sağlamaktan kaçınmayacaktır. Gerek Ermenistan, gerek Azerbaycan için dünyaya açılmanın önemli araçlarından birisi de, dahil olacakları bu serbest ticaret bölgesi olacaktır.

Serbest ticaret bölgesi anlaşması, mutlaka geniş bir mal grubunu, tercihan bütün sanayi mallarını kapsamalı, AB ile her ülkenin tek tek ilişkilerini düzenleyen AB kurallarına uygun teknik kuralları da içermelidir. Anlaşma mutlaka tarım ürünleri için de bir düzenleme içermelidir.

Bu projenin gerçekleşmesi durumunda, Türkiye, Orta Asya ülkelerine yönelmek için İran engeline takılmayacaktır. Bu nedenle Türkiye ile Doğu Avrupa ülkeleri arasında bir kısmı sonuçlanan serbest ticaret anlaşmaları hızla tamamlanmalı, Karadeniz yöresindeki serbest ticaret bölgesinin oluşturulması yönünde yoğun çaba gösterilmelidir. Anlaşmanın kapsamı dışında tutulacak mal grubunun asgari düzeyde tutulmasına özen gösterilmelidir.

Rusya, Ukrayna ve Kafkasya ülkeleri ile, karşılıklı olarak, vize problemlerinin ortadan kaldırılması, daha çok insanın karşılıklı olarak seyahat etme imkânını sağlayacak, bu da, ülkeler ve toplumlar arasında kalıcı ilişkilerin oluşmasına yardımcı olacaktır.

Yukarıdaki önerilerin zamana yayılarak bile olsa hayata geçirilmesi, Türkiye'nin Doğu ve Orta Avrupa ile büyük bir ticaret hacmine ulaşmasını sağlayacaktır. Bugün, serbest ticaret anlaşması yaparken çekingen tavır takılan Doğu ve Orta Avrupa ülkelerinin davranışları, Türkiye'nin gerekirse tek taraflı olarak uygulayacağı liberal tedbirler sayesinde, kısa bir süre sonra değişecek, serbest ticaret anlaşmalarının kapsam ve derinliğinin artırılması ile ilgili talepler bizzat karşı taraftan gelmeye başlayacaktır.

Türkiye-Ermenistan-Azerbaycan ve Türkiye-Gürcistan iktisadî ilişkileri büyük önem taşımaktadır. Türkiye, Ermenistan ile olan ilişkilerini, serbest ticaret mantığı içine hemen oturtmalıdır. Böyle bir uygulama, bir süre sonra Ermenistan-Azerbaycan ilişkilerinin düzelmesine de büyük çapta yardımcı olacaktır. Türkiye, bu ülkelerle olan ilişkisini geliştirmek için, Karadeniz yöresinde oluşturulması önerilen serbest ticaret bölgesinin oluşmasını beklemeden, bilahare onun içine oturtulabilecek bir şekilde, görüşmelere başlamalıdır. Bir başka ifade ile, Türkiye, Kafkas ülkeleri ile olacak ilişkilerini, siyasî açıdan değil, ekonomik açıdan bir "merkezî devlet-eyalet ilişkisi" şeklinde ele almalı ve bu ülkelerin ekonomileri, Türk ekonomisine entegre edilmelidir.

Böylece, Türkiye'nin ve bütün dünyanın Orta Asya'ya doğru olan ticarî ilişkilerinin gelişmesi daha da kolaylaşacaktır.

Kafkasya konusunda atılacak her adım, gelecek yüzyılda büyük bir pazar olmaya aday olan Türk dünyasının temellerinin şimdiden atılması demektir. Bu temelin sağlamlığı, bu bölgedeki sorunların çözümünün, güç kullanarak değil, barışçı yöntemlerle yaratılacak menfaatlerin paylaşılması yoluyla olacağını ispatına bağlıdır.

Bu amaçlara ulaşabilmek için, Ermenistan'ın (arkasından Azerbaycan), mutlaka düzgün bir karayolu, uzun dönemde demiryolu ile Türkiye'ye bağlanması büyük önem arz etmektedir. Karadeniz-Gürcistan-Rusya karayolunun da mutlaka en azından bölünmüş yol şeklinde iyileştirilmesi, en az onun kadar önemlidir.

ECO'ya üye ülkeler arasında geliştirilecek siyasî ve ekonomik ilişkiler, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Bölgesini de rahatlıkla etkileyebilecektir. Nitekim, bölgede önemli bir ekonomik ve siyasî potansiyel olan Türkiye ve Azerbaycan her iki teşkilata da üyedir. Bu nedenle, Karadeniz Ekonomik İşbirliğinin başarısı, ECO'nun hedeflerine ulaşılmasını daha da kolaylaştıracaktır.

ECO, hem Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın denize çıkışları açısından önemli bir görev üstlenecek, hem de Türkiye'nin bu ülkelere ulaşabilmesi ve önüne çıkmakta olan engelleri aşabilmesi için büyük kolaylıklar sağlayacak bir yapıya sahiptir.

Türkiye'nin ECO çerçevesindeki ilişkileri, ECO içinde çok taraflı ticareti geliştirecek derecede anlamlı bir biçimde, AT ile gerçekleştirdiği anlaşmaların içine oturtulmak zorundadır. Tespit edilecek çok taraflı tercihli tarifeler ya sıfır olmalı veya OGT ile sıfır arasında bir tarife oranı olmalıdır. Tarife dışı engeller, gümrük birliğinin iyi işletilmesi ile ilgili yükümlülüklerle hallettilmemesi koşuluyla, mutlaka elimine edilmelidir.

Türkiye-Orta Doğu ilişkilerinde gerçekçi olunmalıdır. Uluslararası hukuk ihlal edilmeden, mutlaka Irak-Türkiye ticaretinin geliştirilmesi için her yol denenmelidir. Ancak, Orta-Doğu ülkelerinden, Irak dışındakilerin Türkiye açısından, bugünkünden daha büyük bir ticaret potansiyelini taşıdığı söylenebilir. Bununla birlikte, asıl sorunun siyasî soğukluk ve su probleminden kaynaklandığı da göz ardı edilmemelidir. Bu nedenle, bu bölgedeki problemler, tek başına ekonomik olmaktan çok, ekonomi-politik davranışlarla geliştirilip çözülebilir.

Daha önceki bölümlerde de belirtildiği gibi, Afrika, Türkiye açısından da, dünya açısından da, şimdilik ve daha uzun bir süre ciddi bir ticarî potansiyele sahip değildir.

Uzakdoğu ile olan ilişkiler, firmalar arası ilişkiler ve doğrudan yatırımlar sayesinde gelişecektir. Bunun için yapılması gerekenlerin, özel sektör önceliğinde ve önderliğinde sürdürülmesine gayret sarfedilmelidir.

Türkiye, deniz aşırı ülkelere yeterince açılacak boyuta, atacağı bu adımlar sayesinde ulaşacak ve dünya sahnesinde ancak o zaman büyük bir siyasî ve ekonomik güç olacaktır. Herhalde o zaman, Türkiye'nin Avrupalı olup olmadığını kimse tartışmayacaktır.